

OSMANLI DEVLETİ'NİN 1917 YILI YABANCI NÜFUSU*

Nejdet BİLGİ**

Özet

Osmanlı nüfus sayım sonuçları veya istatistiklerinde, yabancı nüfusa düzenli veya ayrıntılı olarak yer verilmemektedir. Dolayısıyla ülkedeki yabancı nüfusun zaman içindeki değişimi ve dağılımı tam olarak ortaya konulamamaktadır. Bu çalışmadaki yabancı nüfus bilgileri, 1917 yılına aittir ve diğerlerinden daha ayrıntılıdır. Ancak bu bilgiler, genel bir nüfus sayım sonucu veya istatistikte yer almamaktadır. Dahiliye Nezareti bünyesinde, güvenlikle ilgili birimler tarafından, savaş dönemi şartlarında düzenlenmiş belgelerde bulunmaktadır. 1917 yılında bütün vilayet ve müstakil sancaklardan istenmiş ve merkezde toplanmış bilgilerdir. Bu çalışma, söz konusu nüfus bilgilerinin istatistiki dökümü yanında, kapsamına ilişkin değerlendirmeleri, 1917 öncesi ve sonrasına ait yabancı nüfus bilgileriyle mukayeseyi içermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Osmanlı'da yabancı nüfus, nüfus istatistiği, vatandaşlık, kapitülasyonlar.*

Abstract

Foreign Population belongs to 1917 in Ottoman Empire

Rate of the foreign population doesn't appear on regular base or in detail in Ottoman population census or statistics. Consequently, changes in the foreign population of the country depending on time, or its range can not be displayed exactly. Foreign population data used in this paper, belongs to 1917 and is more detailed than the others. But this data, doesn't appear in a general census result or in a statistics. It is derived from documents that was prepared by ministry for internal affairs, in the terms of war. It depends on the data which was derived from the whole provinces and *sanjaqs*; and collected in the main office. This paper, contains not only statistics of given census data but also assessments about the subject and comprehension rate of the foreign population between before and after 1917.

Key Words: *Ottoman Empire, foreign population in Ottoman Empire, population statistics, citizenship, capitulations.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin nüfusuyla ilgili bilgi kaynakları, dönemlere göre farklılık göstermektedir. Klasik dönemle ilgili nüfus bilgileri tahrir kayıtlarından çıkarılmaya çalışılırken, XIX. ve XX. yüzyıllarda bu durum yerini

* Bu makale, CIEPO-16'da (Varşova-2004) sunulan, basılmamış bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., CBÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Manisa.

nüfus sayımı ve yoklamalarına ait defterlere bırakmıştır. Sultan II. Mahmut döneminde başlayan nüfus sayımları ve yoklamaları, ülkenin cemaatler itibariyle yalnız erkek nüfusunu içermekteydi. XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait nüfus istatistik ve sayımları ise, artık kadınları da kapsamaktaydı. Osmanlı Devleti'nin bütün ülkeyi kapsayan son nüfus istatistiği 1914 yılına ait olup 1920 yılında yayımlanmıştır. Osmanlı'nın son dönemindeki nüfus bilgileri sayımlardan çok resmi kayıtlara dayanmaktadır. Nitekim 1914 istatistiği de 1905/6 yılındaki sayım esas alınarak, sonraki kayıtlardan oluşturulmuştur. Bunun dışında, resmi kurumların nüfusun çeşitli unsurlarıyla ilgili olarak, kısmi veya genel istatistikler oluşturduğu, arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Burada ele alınan konunun temel kaynağı da yine böyle bir istatistik çalışmasıdır.

A. Osmanlı Hukukunda Yabancı Kavramı

Klasik dönem Osmanlı hukukundaki “yabancı” kavramı, İslam hukukunun tanımladığı bir kavramdır ve çağdaş hukukta karşılaştığımız “yabancı” kavramıyla aynı değildir. Çağdaş hukuktaki “yabancı” tanımı, bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olmayan kişi şeklinde yapılırken, İslam hukukunda, belirli nedenlerle Darülharp'ten Darüliislam'a gelen kişi (harbi) şeklinde tanımlanmıştır. İslam hukukunda, genellikle ticari nedenlerle Darüliislam'a girmek için devletten “aman” alan kişiye “müstemen” denilmiştir. Osmanlı hukukunda “yabancı” kavramı uzun yüzyıllar İslâm hukuku çerçevesinde algılanmıştır. Bu durum XIX. yüzyıldaki modern hukuk düzenlemelerine başladığı tarihlerde değişikliğe uğramıştır. Tanzimat Dönemi'nde çıkarılan 1869 tarihli “Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnamesi”, Müslüman olsun ya da olmasın Osmanlı tâbiyetinde bulunmayan her kişiyi yabancı (ecnebi) olarak tanımlamıştır¹.

Osmanlı imparatorluğunda müstemen, yani yabancı nüfusun statüsü kapitülasyonlarla belirlenmişti. Yabancıların Osmanlı toprağına giriş ve ikamet özgürlüğü, esas itibariyle ticaret ve denizcilik serbestisinin bir sonucuydu². 1650 yılından itibaren çeşitli batılı ülkelerle yapılan ticaret antlaşmalarında veya barış antlaşmalarının ticarete ilişkin hükümlerinde, giriş ve ikamet özgürlüğünün, ticaret özgürlüğü ile bağlantılı olarak, karşılıklılık veya “en fazla müsaadeye mazhar ülke” kaydı esasına göre, her iki tarafın uyruklarına da tanındığı yönünde ifadeler yer almaktadır³. Yabancıların Osmanlı topraklarına

¹ Konan 2008, 168-169.

² Dardağan ve Hadimoğlu 2003, 549.

³ Dardağan ve Hadimoğlu 2003, 550.

girişi ve seyahatleri, ilk olarak 1867 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu nizamname kesinlikle pasaport şartı getiriyordu. Daha sonraki yıllarda çıkarılan (1884, 1894 ve 1911) pasaport nizamnameleri, konuyla ilgili daha ayrıntılı düzenlemeler getirmiştir⁴.

Osmanlı ülkesine yabancıların girişi ve ikameti daha çok kapitülasyonlar çerçevesinde olduğu için, imparatorlukta yabancılar lehine ayrıcalıklı bir durum yaratmıştı. Osmanlı hükümetleri uzun süre yabancıları Osmanlı yasaları kapsamına almaya çalıştı ise de, bunu 1914 yılına kadar başaramadı. Aslında yabancılarla adli, mali, ticari, idari vb. alanlarda çeşitli ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik ilk girişimler, 1856 yılında Paris Kongresi'nde gündeme gelmiş, fakat sonuç alınamamıştı. Avrupa devletleri de kapitülasyonları bir nüfuz ve Osmanlı'nın iç işlerine müdahale aracı olarak kullandıkları için, kaldırılması yönündeki çabaları engellemişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, kapitülasyonların kaldırılması daha sık gündeme gelmiş ve Avrupa devletlerinin I. Dünya Savaşı'na girmeleri, Osmanlı hükümetini cesaretlendirmiştir⁵. 1914 Eylül'ünün ilk günlerinde oluşturulan bir komisyon, kapitülasyonların kaldırılmasının esaslarını belirleyerek Sadarete sunmuş ve hükümet de 9 Eylül 1914 tarihinde, 1 Ekim 1914 tarihinden geçerli olmak üzere, kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırma kararını bir iradeyle açıklamıştır. Buna göre, Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların kapitülasyon olarak adlandırılan bütün mali, iktisadi, adli ve idari ayrıcalıkları kaldırılıyor ve yabancılarla ilişkilerin devletler hukuku ilkelerine göre düzenleneceği ilan ediliyordu⁶.

Kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte, ortaya çıkan hukuki boşluğu doldurmak için yapılan çalışmalar neticesinde bazı kanunlar çıkarılmıştır. Bunlardan biri olan, "*Memalik-i Osmaniye'de Bulunan Ecnabilerin Hukuk ve Vezâifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat*", 8 Mart 1915 tarihinde yürürlüğe konmuştur⁷. Bu kanuna göre, yabancılar anayasa ve diğer kanunların Osmanlı uyruklarına tanıdığı siyasi haklardan yararlanamıyor, ancak, yasa ve tüzüklerle Osmanlı uyruklarını kapsamayan özel hukuk, yabancılar için geçerli sayılıyordu. Güvenlik ve kamu düzenini ilgilendiren tüm yasa ve tüzükler yabancıları da kapsamına almıştı. Adli bakımdan Osmanlı mahkemelerine başvurmaları gerekirken, ticari bakımdan Osmanlı uyruklarıyla aynı vergi ve benzeri yükümlülüklerle sahip oluyorlardı. Kanunun geçici maddesinde, kanunun yayımlandığı tarihte Osmanlı topraklarında dava vekilliği, tabiblik,

⁴ Dardağan ve Hadimoğlu 2003, 550.

⁵ Toprak 1982, 70.

⁶ Toprak 1982, 71.

⁷ Toprak 1982, 72.

eczacılık, mühendislik ve muallimlik meslek ve san'atlarıyla uğraşan, okul açmış bulunan ya da gazete ve dergi yayımlayan yabancıların haklarının, Osmanlı yasalarına bağlı olmak şartıyla saklı kalacağı belirtilmiştir⁸.

Yabancılarla ilgili yeni düzenlemeler getiren kanunlardan bir diğeri, 15 Mart 1915 tarihli Pasaport Kanunu'dur. Kanun yabancıların ülkeye girişlerini düzenlemekte ve öncekiler gibi pasaport zorunluluğunu öngörmektedir⁹. Bir diğeri ve konumuz açısından önemli olanı ise, 15 Mart 1915 tarihli "*Ecnebilerin Memalik-i Osmaniye'de Seyahat ve İkametlerine Dair Kanun*"dur. Kanunun 1. maddesine göre, bütün yabancılar ülke içinde ikamet ve seyahatte serbesttirler. 2. maddeye göre, yabancıların ülkeye girdikleri tarihten itibaren 15 gün içinde isim, yer, doğum tarihi, sıfat, san'at, seyahat sebebi, anne ve babalarının isim ve şöhretleri, yanlarında bulunan eş ve çocuklarının isim ve yaşları, tâbiyetleri ve Osmanlı ülkesinde seyahat veya ikamet edecekleri yerleri içeren bir beyannameyi, buldukları yerin polis merkezine vermek zorundadırlar. Beyannameyi alan polis merkezi de, karşılığında seyahat veya ikamet tezkeresi vermekle yükümlüdür¹⁰. Kanunun 3. maddesine göre, bir şehir ya da kasabada ikamet için tezkere almış olanlar, başka şehir veya kasabaya gittiklerinde; seyahat için tezkere alanlar, tezkerede gösterilen yerlerden başka bir yere gittikleri durumlarda, ikamet veya seyahat tezkerelerini gittikleri yerin polis merkezine vermek zorundadırlar. Kanunun 6. maddesine göre Osmanlı ülkesinde seyahat veya ikamet eden yabancılar, siyasi, idari, inzibati sebep ve gerekçelerle, Dahiliye Nazırı tarafından veya Meclis-i Vükela kararıyla, süreli veya süresiz olarak ülkenin başka bir yerine ikamete mecbur tutulabilmekte veya sınır dışına çıkarılabilmektedirler¹¹. Kanunun 11. maddesine göre, Osmanlı ülkesinde ikamet eden yabancılar, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, 2. maddede söz konusu edilen beyannameyi, iki ay içinde vermek zorundadırlar¹².

Bu düzenlemeler, kapitülasyonların kaldırılması sonrasında, Osmanlı topraklarında oturan yabancıların statüsüne açıklık kazandırmıştır¹³. Fakat bundan sonra, devletler özel hukuku çerçevesinde, yabancı devletlerle ikamet,

⁸ Toprak 1982, 72.

⁹ MMZC 3/2 1991, 348-353, 409-415.

¹⁰ MMZC 3/2 1991, 339-340, 344, 406, 409.

¹¹ MMZC 3/2 1991, 340, 406.

¹² MMZC 3/2 1991, 344, 409.

¹³ Toprak 1982, 71-72. Maliye Nazırı Cavid Bey 1917 bütçe konuşmasında, "*kapitülasyonlar dolayısıyla servet ve sermayelerini getirenler devletlerinin hakimiyetlerini de beraber getiriyorlardı. Tevzi-i adaleti kendi hakimleri yapıyordu. Her müracaatların kendi sefirleri isaf ediyordu. Adeta memleketimizde onlar sahib ve hakim, biz ise müsafirinden başka bir şey değildik*" diyerek, yabancıların sahip olduğu olağanüstü ayrıcalıkları dile getirmişti.

konsolosluk, ticaret sözleşmeleri imzalanması gerekiyordu. Savaş nedeniyle bu, ancak müttefik ülkelerle yapılabilirdi. Nitekim, 1916 yılında önce Almanya sonra Avusturya-Macaristan'la görüşmeler başlamış ve Almanya ile 11 Ocak 1917 tarihinde konsolosluk, hukuk işlerinde adli müzaheret, suçluların iadesi, ikamet, askerlik davetine uymayanlarla asker kaçaklarının karşılıklı teslimiyle ilgili, andlaşma ve sözleşmeler imzalandı. Benzer bir andlaşma, Avusturya-Macaristan'la da yapılmıştır¹⁴.

Bu çalışmanın kaynağını oluşturan istatistikler, 1915 yılında çıkarılan ve yabancıların ikamet ve seyahatlerini düzenleyen kanunun ikinci maddesindeki, ikamet tezkeresi alanları kapsamaktadır. İstatistikler, ilgili polis merkezlerinin resmi kayıtlarından çıkarılmış, vilayet ve müstakil sancak seviyesinde düzenlenerek Dahiliye Nezareti'ne gönderilmişlerdir. Dahiliye Nezareti Ecânib Şubesi de bunları matbu listelere yeniden kopyalamış ve icmalini oluşturmuştur.

B. Osmanlı Nüfus Sayımı ve İstatistiklerinde Yabancı Nüfus

1. Yabancı Nüfus Kavramının Kullanımı

Osmanlı genel nüfus sayım sonuçları ve istatistiklerinde yabancı nüfus kavramı, başka ülkenin tebaası olan nüfus anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı hukuki metnindeki anlam da bu şekildedir. Yaygın kullanım şekli de “ecnebi” veya “yabancı” şeklindedir. Fakat aynı anlama gelen bu iki kavramdan ikincisi, yani yabancı kavramının daha genişletilmiş bir kullanımı da vardır. XIX. yüzyıl arşiv belgeleri arasında yer alan nüfus sayım ve yoklama defterleri incelendiğinde, en azından bir kısmında bunun örneklerini görmek mümkündür.

XIX. yüzyıl vilayet, sancak veya kaza ölçeğindeki nüfus sayım ve yoklama defterlerinde, “yabancı” olarak nitelenen nüfus, başka bir idari birimin nüfusuna kayıtlı olduğu halde, sayım veya yoklama sırasında, muhtelif sebeplerle nüfusuna kayıtlı olmadığı, diğer bir idari birimde bulunan nüfustur. Nitekim 1831 yılı Siroz kazası Müslüman nüfusunun sayım defterinde, şehir nüfusunun %15'i, köyler nüfusunun %5'i yabancı olarak kaydedilmiştir¹⁵. Defter kayıtlarında yabancı nüfusun, ülkenin hangi idari birimlerinden geldiği açıkça belirtilmiştir¹⁶. 1835 tarihli Erzurum şehrine ait nüfus yoklama defterinde, Erzurum dışından gelenler “yabancıyan” olarak kaydedilmişlerdir¹⁷. Aydın livasının 1845 yılına ait nüfus defterindeki yabancı nüfus, yine bu anlamda yer aldığı gibi, “düvel-i ecnebiye” tebaası nüfus da yabancı nüfus

¹⁴ Toprak 1982, 73.

¹⁵ Gökçe 2010, 25, 51.

¹⁶ Gökçe 2010, 100 vd.

¹⁷ Özger 2006, 247.

kapsamında verilmiştir¹⁸. Aydın livasının 1844 yılına ait olup, henüz yayınlanmamış yoklama defterinde de, yabancı kavramı aynı anlamda kullanılmıştır¹⁹. İzmir kazasının 1839 yılına ait yoklama defterinde ise, nüfus “yerliyan” ve “yabancıyan” şeklinde tasnif edilmiş ve yabancı nüfus yine aynı anlamda kullanılmıştır²⁰. Erzurum vilayetinin 1847 tarihli nüfus defteri de, yabancı nüfusu aynı anlamda, yani ilgili liva ve kazalar dışında, başka bir idari birimin nüfusuna kayıtlı olanlar ve yabancı ülke tebaası olanlar şeklinde göstermektedir. Erzurum nüfus defteri, yabancı tebaayı ülkesinin adıyla birlikte anmaktadır²¹.

Yabancı kavramının, XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki vilayet salnameleri ve arşiv belgelerinde de benzer bir kullanımını tespit eden McCarthy, terimi “tuhaf bir niteleme” olarak görmektedir²². Terimin açıklamasını ise, “Osmanlı tebaası yabancılar”, “başka bir yörenin yerlisi (yabancılar) olan Osmanlı yurttaşları”, “yörede yaşayan ama oranın yerlisi olmayan Osmanlı devleti uyuğu kişiler” ve “başka illere yerleşmiş Osmanlı yurttaşları” şekillerinde yapmaktadır²³.

Kavramın bu şekliyle kullanımı, ülke geneliyle ilgili sayım sonuçlarında veya istatistiklerde söz konusu değildir. Yalnızca vilayet, liva/sancak veya kaza gibi idari birimler çerçevesinde bu anlamda kullanımı söz konusudur. Dolayısıyla bu incelemenin asıl konusu olan yabancı nüfus, hukuki anlamda yabancı ülke vatandaşı/tebaası olan nüfustur.

2. Sayım ve İstatistiklerde Yabancı Nüfus Miktarı

Osmanlı nüfus istatistikleri, eldeki kaynakların imkan verdiği ölçüde, 1830/31 yılındaki ilk genel nüfus sayımıyla başlamaktadır. Bu sayımın sonuçlarının icmal olarak yayınlandığı çalışmalar incelendiğinde, ülke geneliyle veya bütün idari birimlerle ilgili, yabancı nüfus bilgisi bulunmadığı görülmektedir. Yalnızca birkaç idari birimde yabancı nüfus verilmiştir. Buna göre Sığla sancağında tamamı gayrimüslim 847 erkek yabancı nüfus bulunmakta olup Mentеше sancağında 468'i Müslim, 52'si Reaya olmak üzere, toplam 520 yabancı erkek nüfus gözükmektedir²⁴. Kocaeli sancağında 1.667'si Müslim 694'ü Reaya olmak üzere, toplam 2.361 erkek yabancı nüfus

¹⁸ Telci 2006, 166, 173-198.

¹⁹ BOA, *ML. CRD*, 829.

²⁰ BOA, *Cevdet-Dahiliye*, 9982.

²¹ Küçük 1977, 191-215.

²² McCarthy 1998, 106.

²³ McCarthy 1998, 13, 173, 175.

²⁴ Karpat 2003, 151-152.

gözükürken, Biga Sancağı'nda, yabancı Reaya erkek nüfus 4.614 olarak verilmektedir²⁵. Bunların toplamı 8.342 yapmaktadır ki, çok eksik olduğu rahatlıkla söylenebilir. Karpat, istatistikteki bazı gruplar gibi, yabancı nüfus için de, "*pek çok yer için bunlar ayrı hesaplanmak yerine toplanmışlardır*" ifadesini kullanmakta, ayrıca yabancıların (müsteminin), yabancı güçlerin himayesi altındaki kişiler olarak tanımlandığını da belirtmektedir²⁶.

İmparatorluğun özellikle Kırım savaşıdan sonra, yoğun göçlere sahne olması, aynı zamanda imparatorluk içindeki göç hareketleri, yeni düzenlemeleri gerekli kıldı. 1870'den sonra, nüfus kayıtlarındaki karmaşanın giderilmesinin zaman alacağı düşüncesiyle, Şura-yı Devlet tarafından özel bir meclis atandı ve bu meclis, yeniden sayım yapılmasına karar verdi. Bunun yanı sıra, "*yabancıların (ecnebi) ülkeye akın etmesinin ve Avrupa devletlerinin pasaportunu taşıyan ve bu devletler tarafından himaye edilen yerliler (mahmi) olarak yabancıların çıkarlarına hizmet eden Osmanlı kökenli gayrimüslimlerin sayısındaki hızlı artışın kayıt sisteminin getirdiği dertleri daha da ağırlaştırdığı yorumunda bulundu*"²⁷. 1874 yılında konuyla ilgili yönetmelik ve talimatlar yayımlandı. "*Sayım talimatlarında sayım sırasında bölgede bulunmayanların, yabancıların ve 'himaye altındaki' kişilerin kaydedilmesiyle ilgili bir dizi koşul da vardı*"²⁸. Fakat, 1875 Bosna-Hersek isyanları ile 1877/78 Türk Rus savaşı, öngörülemeyen yeni büyük göçlere ve nüfus sorunlarına yol açtı. Bu nedenlerle sayım ertelendi.

Bu tarihten sonra yapılan düzenlemeler neticesinde, 1881-82'de başlayan genel nüfus sayımı, ancak 1893'te tamamlanabildi. Bir cilt halinde Sultan'a sunulan sayım sonuçları Müslümanları, gayrimüslimleri ve yabancıları içermektedir²⁹. Bu sayım sonuçlarına göre, ülkede toplam 235.983 yabancı nüfus bulunmaktadır. Ülkenin sayıma tâbi yerlerinin toplam nüfusu 17.388.604 olduğuna göre³⁰, yabancı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %1,35'dir. Tablo 1'deki sayılara bakıldığında, yabancı nüfusun yarısından fazlasının (%54) İstanbul'da bulunduğu görülmektedir. İkinci sırada Aydın vilayeti, üçüncü sırada ise yalnız erkek yabancı nüfusa sahip olan, Bağdad vilayeti gelmektedir. Ayrıca, toplam yabancı nüfusun %27'sini kadınlar oluşturmaktadır.

²⁵ Karpat 2003, 154.

²⁶ Karpat 2003, 154-155.

²⁷ Karpat 2003, 68.

²⁸ Karpat 2003, 69.

²⁹ Karpat 2003, 73.

³⁰ Karpat 2003, 188.

Nejdet Bilgi

Tablo 1: 1881/82-1893 sayım sonuçlarına³¹ ve 1897 İstatistiği'ne göre Osmanlı'da yabancı nüfus³²

vilayet ve sancaklar	1881/82-1893			1897		
	kadın	erkek	toplam	kadın	erkek	toplam
Ankara	-	3	3	-	1	1
Aydın	28008	27736	55744	28247	27558	55805
Bağdat	-	33270	33270	-	33270	33270
Basra	-	-	-	-	559	559
Beyrut	-	-	-	1259	1483	2742
Biga	133	189	322	95	157	252
Cezayir-i Bahr-ı Sefid	2991	3238	6229	252	330	582
Çatalca	-	-	-	93	142	235
Diyarbakır	-	-	-	10	9	19
Edirne	214	330	544	197	287	484
Erzurum	110	182	292	116	191	307
Halep	-	-	-	511	1596	2107
Hüdavendigâr	1720	2130	3850	1608	2177	3785
İstanbul	28038	101205	129243	27188	99564	126752
İstanbul'a bağlı birimler	820	858	1678	868	860	1728
İşkodra	25	37	62	26	29	55
İzmit	78	113	191	27	59	86
Kastamonu	-	1	1	-	-	-
Konya	-	-	-	5	5	10
Kudüs	618	779	1397	2674	2783	5457
Mamuretülaziz	-	-	-	26	33	59
Manastır	28	39	67	23	33	56
Selanik	862	1156	2018	583	682	1265
Sivas	25	40	65	39	67	106
Trabzon	2	7	9	97	135	232
Yanya	346	652	998	245	348	593
Toplam	64018	171965	235983	64189	172358	236547

Osmanlı kayıtlarında, bu tarihten sonra karşılaşılan ilk yabancı nüfus istatistiği, bir yıl sonrasına, yani 1894 yılına aittir. Ancak bu istatistik, 1893 sayımının sonuçlarına dayanmaktadır ve rakamlar çok farklı değildir. 1894 istatistiğinde Osmanlı ülkesindeki yabancı nüfus 170.334'ü erkek ve 63.166'sı kadın olmak üzere toplam 233.500'dür³³. Bir önceki yıla göre biraz azalma söz konusudur. 1895'deki nüfus istatistiğine göre, imparatorluk dahilinde 173.864'ü erkek ve 65.936'sı kadın olmak üzere, toplam 239.800 yabancı bulunmaktadır³⁴. Bu sayı, 1894'e göre 6.300 kişi daha fazladır ve eldeki diğer yıllara ait istatistikler arasında, ülkedeki yabancı nüfusun en yüksek görüldüğü sayıdır.

³¹ Karpaz 2003, 188.

³² İlk İstatistik Yıllığı 1997, 20; Karpaz 2003, 199.

³³ Karpaz 2003, 192.

³⁴ Karpaz 2003, 195.

1896 yılında düzenlenen istatistiğe göre, ülke dahilinde 172.453'ü erkek ve 65.064'ü kadın olmak üzere, toplam 237.517 yabancı nüfus bulunmaktadır³⁵. Bir önceki yıla göre, 2.283 kişilik bir azalma söz konusudur. İmparatorluğun ilk ve son istatistik yıllığı olan, 1897 İstatistik Yıllığı'ndaki yabancı uyruklular istatistiğine göre, ülkede 172.358'i erkek ve 64.189'u kadın olmak üzere, toplam 236.547 yabancı nüfus bulunmaktaydı (Tablo 1). Bu da bir önceki yıla göre, 970 kişilik bir azalma anlamına gelmektedir.

Osmanlı nüfus sayımlarının sonuncusu 1906/7 yılında tamamlanmıştır. Bu sayım sonuçlarına göre, Osmanlı sınırları dahilinde 141.962'si erkek ve 55.798'i kadın olmak üzere, toplam 197.760 yabancı nüfus bulunmaktadır (Tablo 2). Önceki sayılarla kıyaslandığında, 1906/7 sayım sonuçlarından elde edilen yabancı nüfus miktarının, önemli ölçüde azalmış olduğu görülmektedir. Buna göre, 1897-1906 yılları arasındaki 9 yılda, yabancı nüfus sayısı 38.787 kişi azalmıştır. Bu ciddi azalmanın sebeplerinin neler olduğu sorusu önemli olmakla beraber, henüz literatüre yansımamış bir konu olduğundan, ancak ayrı bir arşiv incelemesiyle cevaplandırılabilir.

Osmanlı'nın son nüfus istatistiği; savaşa girmeden önce, 1914 yılında hazırlanan ve ancak 1920 yılında yayımlanan 1914 istatistiğidir. İstatistik, nüfus grupları açısından öncekilerden daha detaylı olmasına ve 22 ayrı etnik veya dini grubu içermesine rağmen, yabancı nüfusu kapsamamaktadır³⁶. İstatistik'te nüfus grupları arasında yabancılar bulunmamakla beraber, nüfus miktarının yabancı nüfusu kapsamış olma ihtimali akla gelmektedir. Fakat, 1914 yılında hazırlanan ve büyük ölçüde benzer bilgiler içeren başka bir nüfus istatistiği daha bulunmaktadır. Genelkurmay Arşivi'nde bulunan ve Ermeni faaliyetlerini içeren belgelerle birlikte, fotoğrafları ve yeni harflere aktarılmış metni yayımlanan bu ikinci 1914 nüfus istatistiğinin, birincisinden en önemli farkı yabancı nüfusu da içermiş olmasıdır³⁷. Her iki istatistik bu açıdan karşılaştırıldığında, ikincisinde yabancı nüfusu bulunan 24 vilayet ve müstakil sancaktan 15'inin yabancı nüfusu hariç tutulduğunda, toplam nüfusları aynı, 9'unun ki ise -muhtemelen yazım ve hesaplama hatalarından dolayı- farklıdır. Ayrıca her iki istatistiğin, yabancı nüfus bulunmayan birimlerinin çoğunda da nüfus bilgileri aynıdır. Bu da, 1920'de yayımlanan birinci istatistiğin yabancı nüfusu içermediğini göstermeye yeterli olsa gerekir.

³⁵ Karpat 2003, 197.

³⁶ İstatistikteki 22 nüfus grubu şunlardır: İslâm, Rum, Ermeni, Musevi, Rum Katolik, Ermeni Katolik, Protestan, Lâtin, Süryâni, Süryâni-i kadim, Keldâni, Yakubi, Mâruni, Samiri, Nasturi, Yezidi, Kıbtî, Dürzi, Kazak, Bulgar, Sırp ve Ulah. *Memalik-i Osmaniye'nin* 1336, 4-5.

³⁷ *Arşiv Belgeleriyle* 2005, 611-659.

Nejdet Bilgi

Tablo 2: 1906/7 Osmanlı nüfus sayımı sonuçlarına³⁸ ve 1914 İstatistiği'ne³⁹ göre yabancı nüfus

vilayet ve sancaklar	1906/7			1914		
	kadın	erkek	toplam	kadın	erkek	toplam
Adana	-	-	-	11	36	47
Ankara	32	27	59	4	5	9
Antalya	-	-	-	112	159	271
Aydın	23042	34176	57218	22898	33772	56670
Beyrut	-	-	-	1480	1718	3198
Biga	422	443	865	-	-	-
Canik	-	-	-	14	24	38
Cezayir-i Bahr-ı Sefid	2281	2475	4756	-	-	-
Çatalca	75	102	177	33	38	71
Edirne	223	340	563	-	-	-
Erzurum	50	114	164	95	185	280
Eskişehir	-	-	-	195	289	484
Haleb	130	241	371	988	2058	3046
Hüdavendigar	195	289	484	143	147	290
İstanbul ve çevresi	28038	101213	129251	28373	101554	129927
İzmit	114	120	234	112	117	229
Kala-i Sultaniye	-	-	-	422	443	865
Karesi	-	-	-	162	181	343
Kastamonu	43	62	105	22	20	42
Kayseri	-	-	-	28	20	48
Konya	-	30	30	-	-	-
Mamuretülaziz	31	27	58	31	27	58
Menteşe	-	-	-	28	39	67
Niğde	-	-	-	6	11	17
Selanik	356	439	795	-	-	-
Sivas	31	29	60	74	65	139
Suriye	9	13	22	9	13	22
Trablusgarb	37	70	107	-	-	-
Trabzon	300	1039	1339	43	56	99
Urfa	-	-	-	35	40	75
Van	28	23	51	-	-	-
Toplam	55798	141962	197760	55318	141017	196335

1914 yılına ait ikinci istatistikteki yabancı nüfus miktarı ise, 55.318'i kadın, 141.017'si erkek olmak üzere, toplam 196.335'dir (Tablo 2). 1906-1914 arasındaki 8 yıllık dönemde, sadece 1.425 kişilik bir azalma söz konusudur.

³⁸ Karpas 2003, 206-207. 1906/7 sayım sonuçlarına göre Bolu, Kastamonu vilayetine; Eskişehir, Karahisar-ı Sahib, Karesi ve Kütahya, Hüdavendigar vilayetine; İç İl, Adana vilayetine; Kayseri, Ankara vilayetine; Maraş ve Urfa, Halep vilayetine; Menteşe, Aydın vilayetine; Niğde ve Teke, Konya vilayetine bağlıdır.

³⁹ Arşiv Belgeleriyle 2005, 611-659.

C. 1917 Yılı Yabancı Nüfus İstatistiği

Temel kaynağımız olan istatistik belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Dahiliye Nezareti, I. Dünya Savaşı'nın üçüncü yılında, henüz işgal altına girmemiş veya cephe haline gelmemiş vilayetler ve müstakil sancakların yöneticilerinden, mülki sorumlulukları altındaki yerlerde yaşayan yabancı nüfusu tespit ederek, Nezaret'e bildirmelerini istemiştir. 1917 yılına ait bu bilgilerin, merkezden gönderilen istatistik formlarına/çizelgelerine işlenerek Nezaret'e gönderilmeleri, 1918 yılı Ocak - Ağustos aylarında gerçekleşmiştir. Gelen istatistiklerdeki bilgiler vilayet ve sancaklar itibariyle standart formlara/çizelgelere kaydedilmiş ve bir de ülke geneline ait istatistik formu oluşturulmuştur. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Ecânib Şubesi bu istatistikleri oluşturduktan sonra, her vilayet ve sancakla ilgili, yabancı nüfusun tâbiyetine dayanan, miktar ve oranları içeren grafikler de hazırlamıştır. Osmanlı nüfus bilgileriyle ilgili yayınlarda yer almayan bu resmi istatistiklerin, önemli olduğunu ve Osmanlı'nın savaş şartlarında barındırdığı yabancı nüfusun, bazı yönleriyle anlamlandırılabilceğini düşünüyoruz.

Ecânib Şubesi'nin son şeklini verdiği, vilayet veya müstakil sancak itibariyle hazırlanan standart formlar, yabancı nüfusu beş kategoride ele almaktadır. İlk kategori nüfusun tâbiyetini, yani hangi ülkenin vatandaşı olduğunu, ikinci kategori kadın ve erkek olarak toplam nüfusun cinsiyetini, üçüncü kategori, toplam nüfusun ne kadarının müslim veya gayrimüslim olduğunu, dördüncü kategori yaş olarak askerlik çağında olanların derecelerini, beşinci kategori ise san'ât veya mesleği olanların gruplarını kapsamaktadır. 1917 yılının yabancı nüfusu, bu formlarda tâbiyet esas alınarak ve bu kategorilere ayrılarak sunulmaktadır. İstatistik formlarında tâbiyet kategorisi, alfabetik sıralamayla 29 ülkeden ibarettir. Formun en alt satırı, her kategorinin toplamını da içermektedir.

1918 yılının ilk yarısında tamamlandığı anlaşılan istatistikler⁴⁰, o tarihlerde tamamen veya kısmen işgal altında bulunmayan ve az da olsa yabancı nüfusu bulunan 13 vilayeti ve 15 müstakil sancağı kapsamaktadır. 1917 yılında, Anadolu ve Orta-doğu'nun tamamen veya kısmen işgal altında bulunan veya hiç yabancı nüfusu bulunmayan Kars, Erzurum, Trabzon, Bitlis, Van, Diyarbakir, Basra, Bağdad ve Musul vilayetleri ile Canik (Samsun), Kudüs-i Şerif ve Zor müstakil sancakları istatistiğe dahil edilmemiştir veya edilememiştir. Daha açık bir ifadeyle, istatistik 1917 yılında Osmanlı Devleti'nin fiilen elinde olan coğrafyada, yabancı nüfusu bulunan vilayet ve sancakları kapsamaktadır. İstatistiğin hiçbir yerinde bu izah bulunmamaktadır. Fakat ülke genelini

⁴⁰ İstatistiklerin ilki 21 Ocak 1918, sonuncusu 15 Ağustos 1918 tarihini taşımaktadır.

kapsayan istatistiğin toplam sayıları ile vilayet ve sancaklara ait istatistiklerin toplamı aynıdır. Dolayısıyla, eldeki arşiv dosyasında yer alan istatistik tablolarında bir eksiklik söz konusu değildir. Bu sebeple, istatistiği bulunmayan vilayet ve sancakların durumunun, şimdilik başka türlü yorumlanamayacağı kanısındayız.

Tablo 3: Vilayet ve sancaklar itibariyle 1914⁴¹ ve 1917⁴² yılları Osmanlı toplam nüfusu

vilayet ve sancaklar	1914 yılı	1917 yılı	vilayet ve sancaklar	1914 yılı	1917 yılı
Adana	411023	426477	Karesi	472970	483438
Ankara	953817	960417	Kastamonu	767227	768805
Aydın	1608742	1711215	Kayseri	263074	268927
Beyrut	824873	845156	Konya	789308	*870305
Bitlis	437479	-	Kudüs	328168	-
Bolu	408648	410489	Kütahya	316894	323923
Canik	393302	-	Mamuretilaziz	538227	538285
Çatalca	59756	60684	Maraş	192555	196252
Diyarbakir	619825	-	Menteşe	210874	212894
Edirne	631094	596251	Niğde	291117	293430
Eskişehir	152726	157164	Sivas	1169443	1176615
Erzurum	815432	-	Suriye	918409	969428
Haleb	667790	708562	Teke (Antalya)	249686	**249686
Hüdavendigâr	616227	623257	Trabzon	1122947	-
İç İl	105194	137111	Urfa	170988	176070
İstanbul	909978	1072799	Van	259141	-
İzmit	325153	332777	Zor	66294	-
Kala-i Sultaniye	165815	169114	Toplam	18520016	15028889
Karahisar-ı sahib	285820	289358			

* 1917 yabancı nüfus bilgilerini içeren belgeler arasında yer alan ve toplam nüfus bilgilerini içeren iki ayrı belgede de (17/39, lef 36; 17/39, lef 96) Konya vilayetinin toplam nüfusu 170.305 olarak verilmektedir. Muhtemelen bu iki belgeden ilk düzenlenmiş olan ve bütün vilayet ve müstakil sancakların toplam nüfus bilgilerini içeren listenin yazımı sırasında ilk rakam hatalı yazılmış, dolayısıyla bu listeden alınarak hazırlanan ikinci belgeye de aynen aktarılmıştır. İlk rakamın 8 olması galip ihtimaldir. Fakat 1914 nüfus bilgisi dikkate alındığında, 7 olabileceği de düşünülebilir. İlk rakamın 8 olarak tercih edilmesinin sebebi, Edirne hariç tüm vilayet ve müstakil sancaklar nüfusunun 1914 nüfusundan fazla olmasıdır. Bu da, Konya vilayeti nüfusunun, üç yılda vilayetin, üç yılda yaklaşık 80.000 civarında artması anlamına gelmektedir. Bu miktarı da, doğal nüfus artışı olarak değil, savaş dönemi nüfus hareketlerinin sonucu olarak görmek gerekir.

**Sancağın 1917 yılı toplam nüfusu istatistiklerde yer almadığı için, 1914 yılı rakamları verilmiştir.

⁴¹ Memalik-i Osmaniye'nin 1336, 4-5; Karpaz 2003, 226-27.

⁴² BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 36, 96.

1. İstatistiğin Düzenlendiği Yıllarda Osmanlı Nüfusu

Osmanlı Devleti'nin son nüfus istatistiği 1914 yılında düzenlenmiştir. 1914 idari taksimatına göre toplam 36 vilayet ve müstakil sancak itibariyle ülke nüfusu 18.520.016'dır (Tablo 3). Ancak bu sayıya yabancı nüfus dahil değildir. 1914 yılına ait yabancı nüfus miktarı ise, 196.335'dir (Tablo 2). Bu miktar 1914 istatistiğine ilave edildiğinde, 18.716.351 sayısına ulaşılmaktadır. Buna göre, yabancı nüfus, toplam nüfusun %1,05'ine tekabül etmektedir.

Yabancı nüfus istatistiğinin düzenlendiği 1917 yılı için, ülkenin nüfus bilgisi hakkında başvurulabilecek, yayınlanmış bir istatistik bulunmamaktadır. Fakat, burada değerlendirilmekte olan, yabancı nüfusa ilişkin istatistiki belgeler arasında, 1917 yılına ait Osmanlı nüfus bilgisi de bulunmaktadır. Fakat bu nüfus bilgisi, 1917 yılı idari taksimatı çerçevesinde, vilayet ve müstakil sancaklar itibariyle toplam sayıları içermektedir. Buna göre, 1917 yılında, yabancı nüfus da dahil, 28 vilayet ve müstakil sancakta, toplam 15.028.889 nüfus bulunmaktadır (Tablo 3). Bu nüfusa, 92.742 kişilik yabancı nüfus da dahildir. Buna göre, 1917 Osmanlı nüfusunun %0,61'i yabancı nüfustur.

2. İstatistiğin Bazı Özellikleri

Vilayet ve sancaklardan onaylı ve mühürlü olarak gelen istatistikler, merkezde yeniden matbu istatistiklere aktarılmıştır. Bu bakımdan bazı istatistiklerde verilen devlet isimleri ve nüfusları açısından farklılık vardır. Mesela Kayseri'den gönderilen ve elle oluşturulan istatistik çizelgesinde, matbu istatistiklerde olduğu gibi 29 devlet ismi vardır. Fakat üç tanesi farklıdır. Bunlar Tunus, Cezayir ve Mısır'dır. Kayseri sancağı istatistiğinde bulunmayıp matbu listede bulunan ülkeler ise şunlardır: Arjantin, Amerika ve İsveç. Dolayısıyla bu liste matbu olana aktarılırken, Cezayir ve Tunuslular Fransa'nın hanesine, Mısırlılar ise İngiltere'nin hanesine ilave edilmiştir. Kayseri'de hazırlanan istatistikte toplam 32 Cezayirli, 11 Tunuslu ve 51 Fransız yer alırken, matbu istatistikte sadece Fransızlar yer almakta ve toplam sayı 94 olarak verilmektedir. Yani, Cezayir ve Tunuslular Fransızlara ilave edilmiştir. Aynı durum Mısırlılar ve İngilizler için de geçerlidir⁴³. Emniyet, zaman zaman, yabancıların kayıtlarında tâbiyet sorunlarıyla karşılaşmıştır. Nitekim, bu tarihlerde İngiliz idaresi altında bulunmasına rağmen, Kıbrıs ahalisi Osmanlı sayılmıştır⁴⁴.

Mamuretülaziz vilayetinden gönderilen istatistik matbu olmasına rağmen, toplam 9 yabancı nüfusun ayrıca isimleri, mezhepleri, yaşları ve nerede

⁴³ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 109.

⁴⁴ BOA, DH. EUM. ECB, 20/39.

çalıştıkları da yazılmıştır. Yine bu yabancı nüfustan bir tanesinin, memleketi Danimarka'ya gitmek üzere 16 Kasım 1917 tarihinde İstanbul'a hareket ettiği de belirtilmektedir⁴⁵. Kastamonu vilayetinden gönderilen istatistik de elle hazırlanmış olup, yalnızca nüfusu bulunan ülkelerin isimleri kaydedilmiştir. Bu tür uygulama diğer bazı sancak veya vilayetlerde de vardır. Kastamonu istatistiğinde diğerlerinden farklı olarak, yabancı nüfusun ikamet tezkerelerini nereden ve hangi tarihte aldıkları, kayıp olduğu beyan edilmişse hakkında yazışma yapıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, bütün ikamet tezkerelerinin 1917 tarihini taşıdıklarını da belirtmek gerekir⁴⁶.

3. 1917 Yabancı Nüfusunun Genel Özellikleri

Osmanlı nüfusuyla ilgili ortaya konan çalışmalara göre, 1917 yılından önce, ülkenin yabancı nüfusuyla ilgili son istatistiki bilgi, 1914 nüfus istatistiğinde bulunmaktadır. Buna göre, ülkede 55.318'i kadın, 141.017'si erkek olmak üzere toplam 196.335 yabancı nüfus bulunmaktadır (Tablo 2). 1917 yılında bu sayının yaklaşık olarak %52,7 oranında azaldığını görüyoruz. Burada söz konusu ettiğimiz 1917 istatistiğine göre, ülkede 58.212'si erkek ve 34.530'u kadın olmak üzere, toplam 92.742 yabancı nüfus bulunmaktadır (Tablo 4). Bu sonucun ortaya çıkmasında, kapitülasyonlar bağlamında yabancı nüfusa tanınan ayrıcalıkların kaldırılması ve savaş şartlarının etkili olduğu açıktır.

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Sevr andlaşması, kapitülasyonlara yeniden hayatiyet kazandırıyordu. Fakat, aynı süreçte devam eden İstiklâl Savaşı, bu andlaşmayı geçersiz kılmıştı. İstiklâl Savaşı sonrasında imzalanan Lozan Andlaşması ile, bu kez kapitülasyonlar kesin olarak kaldırılmış bulunuyordu. Cumhuriyet döneminin 1927 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'de toplam 86.693 yabancı nüfus bulunmaktaydı (Tablo 5 ve 7). On yıl öncesine göre, yaklaşık altı bin kişilik eksilme söz konusudur. Bu eksilmenin temel nedeni 1917 istatistiğinde yer alan Halep, Suriye ve Beyrut'un, artık Türkiye sınırları dışında kalmış olmasıdır. 1917 istatistiğine göre, bu üç vilayetteki toplam yabancı nüfus miktarı, yedibinden fazladır. 1927 yılı yabancı nüfusunun, 1917 istatistiğinden iki önemli farklılığı daha vardır: Savaş şartlarının olmaması ve ayrıcalıkların kaldırılması ile ilgili hükümlerin, uluslararası bir andlaşma ile kesinleşmiş olması.

⁴⁵ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 77.

⁴⁶ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 74.

Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu

Tablo 4: Memâlik-i Osmâniye 1333 senesi ecânibe mahsus istatistik cedveli⁴⁷ [Osmanlı Ülkesi 1917 yılı yabancılara mahsus istatistik çizelgesi]

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar*			san'ât veya mesleği				
	zükür [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Afganistan	5	-	5	5	-	3	2	-	1	-	-	4	-
Almanya	2025	999	3024	3	3021	469	658	804	310	49	858	490	318
Amerika (Cemahir-i Müttefik)	431	268	699	1	698	114	110	161	44	18	51	98	125
Arjantin	23	2	25	-	25	13	8	2	8	-	9	4	2
Avusturya Macaristan	3958	2786	6744	211	6533	830	1009	1474	625	169	685	470	995
Belçika	84	45	129	-	129	20	23	38	8	-	16	22	36
Brezilya	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	1	-
Bulgaristan	1396	637	2033	601	1432	326	336	629	336	220	241	184	304
Çin	40	3	43	40	3	22	7	11	11	1	12	1	15
Danimarka	37	35	72	-	72	7	6	12	7	-	6	6	10
Felemenk (Hollanda)	122	95	217	1	216	31	21	42	21	2	6	22	44
Fransa	1781	1554	3335	126	3209	332	393	711	171	42	369	292	466
İngiltere	1644	1132	2776	116	2660	342	352	623	164	30	303	243	562
İran	5777	1571	7348	5463	1885	1602	1657	1843	1536	491	1257	802	1313
İspanya	816	332	1148	-	1148	240	268	176	151	27	118	77	266
İsveç	15	12	27	-	27	6	2	5	-	-	2	4	8
İsviçre	243	127	370	-	370	59	76	93	56	3	30	91	64
İtalya	4004	2992	6996	10	6986	751	923	1386	344	88	782	460	1015
Japonya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karadağ	848	100	948	351	597	328	247	268	34	127	106	137	440
Lüksemburg	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Meksika	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Monako	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Norveç	1	1	2	-	2	-	-	1	-	-	-	-	1
Portekiz	48	25	73	-	73	9	13	17	4	-	10	5	20
Romanya	547	263	810	335	475	169	130	158	91	63	98	90	148
Rusya	1334	748	2082	582	1500	475	374	358	160	117	267	166	482
Sırbistan	38	33	71	14	57	14	8	11	2	-	9	2	22
Yunanistan	32994	20770	53764	271	53493	7586	7371	8622	2164	1546	5864	2028	8517
Yekûn-ı umumî	58212	34530	92742	8130	84612	13749	13994	17445	6248	2993	11099	5699	15173

*Birinci derece: 20 yaşından 30 yaşına kadar; İkinci derece: 30 yaşından 40 yaşına kadar; Üçüncü derece: 40 yaşından yukarı

⁴⁷ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 3.

4. Nüfusun Tâbiyete Göre Dağılımı

1917 yabancılar istatistiğinin standart matbu formunda, 29 devletin adı bulunmaktadır. Fakat, bu 29 devletin tamamının Osmanlı ülkesinde tebaası bulunmamaktadır. Bunlardan tebaası/vatandaşı bulunmayan dört devletin isimleri Japonya, Lüksemburg, Meksika ve Monako'dur. Osmanlı ülkesinde en fazla vatandaşı bulunan ülke Yunanistan'dır. Toplam yabancı nüfusun %57,9'u Yunan tebaasıdır. Elimizde daha önceki yıllara ait, yabancı nüfusun devletlere dağılımını gösteren başka bir veri bulunmadığı için, mukayese yapma şansına sahip değiliz. Fakat bu tarihten 10 yıl sonrasına ve Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımına ait istatistikte, yabancı nüfusun tâbiyete göre dağılımı bulunmaktadır. Buna göre, 1927'de, Türkiye'de en fazla tebaası bulunan ülke yine Yunanistan'dır. Bu defa, toplam yabancı nüfus içindeki Yunan tebaasının oranı ise %30 civarındadır.

1917 yılında Yunanistan da dahil, Osmanlı ülkesinde en fazla tebaası bulunan 10 ülke sırasıyla şunlardır: Yunanistan, İran, İtalya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya, Bulgaristan ve İspanya. İstatistiğe göre, ilk 10 sırayı işgal eden ülkelerden sonra gelen 15 ülkeden hiçbirisinin nüfusu 1.000'i bulmamaktadır (Tablo 4). Yine nüfus sıralamasını 1927 rakamlarıyla karşılaştırdığımızda, 1927 yılında Yunanistan'dan sonra Türkiye'de en fazla tebaası bulunan devlet olarak ilk sırayı İtalya, üçüncü sırayı Bulgaristan almaktadır. Ardından sırasıyla Rusya, Sırbistan, Fransa, İngiltere, Almanya, Macaristan ve Arnavutluk gelmektedir. Bu sıralamada özellikle İtalya dikkat çekmektedir. 1917 yılında yabancı nüfus içindeki payı %7,5 iken, 1927'de bu oran %13'e yükselmiştir. Sayı olarak da İtalyan nüfustaki artış dikkat çekici boyuttadır: 1917'de 6.996 kişi iken, 1927'de 11.573'e yükselmiştir ki, bu miktar 1917 nüfusunun yaklaşık iki katıdır. Bilindiği gibi İtalya, Anadolu'nun işgaline katıldığı halde, İstiklâl Savaşı sırasında bazı yardımlarını gördüğümüz bir ülkedir. Ayrıca İtalya, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kimi siyasi sorunlara⁴⁸ rağmen, Türkiye ile iktisadi ilişkisi en yüksek Batılı ülkedir⁴⁹. Dolayısıyla bu nüfus artışı, iki ülke arasındaki olumlu ilişkilerin bir sonucu olmalıdır.

Bu bağlamda, 1917 istatistiği ile 1927 istatistiğinin kategorik anlamda tam uyuşmadığını da belirtmek gerekir. Mesela 1917 istatistiğinde ikinci büyük nüfus grubunu İranlılar oluşturmaktadır (Tablo 4). Halbuki 1927'de listede İran yerine, "Asya ve Afrika memleketleri" şeklinde bir genel kategori bulunmaktadır (Tablo 5). Bu kategori içinde, İranlı nüfusun önemli bir miktar teşkil ettiği varsayılabilir, fakat kesin bir şey söylenemez.

⁴⁸ Çelebi 2002, 661-671.

⁴⁹ *İstatistik Yıllığı* 1930, 335-338.

1917 istatistiğindeki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 1927'de bulunmamaktadır. Avusturya ve Macaristan olarak iki ayrı kategori oluşturan nüfusla, 1917 nüfusunu kıyaslamak da -imparatorluktan ayrılan ve kategorilerde yer almayan Çekoslovakya ile Yugoslavya'nın da olduğu dikkate alındığında anlamlı olmamaktadır. 1917'de beşinci sırada yer alan Fransa, 1927'de altıncı sıraya; 1917'de altıncı sırada yer alan Almanya, sekizinci sıraya gerilemiştir. 1917'de yedinci sırada bulunan İngiltere, 1927'de de aynı sırasını korumuştur. Sekizinci sıradaki Rusya dördüncü sıraya, 9. sırada bulunan Bulgaristan üçüncü sıraya yükselmiştir. Onuncu sıradaki İspanya ise, 1927'de bağımsız olarak kategoriler arasında yer almamaktadır. 1917'de 19. sırada bulunan Sırbistan'ın, 1927'de 5. sırada yükselmiş olması da dikkat çekicidir (Tablo 4-5).

Tablo 5: 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de tâbiyet itibarıyla yabancı nüfus⁵⁰

ülkeler	nüfus	ülkeler	nüfus
Almanya	2306	İtalya	11573
Arnavutluk	1652	Lehistan (Polonya)	613
İngiltere	3413	Romanya	1530
Avusturya	1435	Rusya	6206
Belçika	258	Sırbistan	3883
Bulgaristan	7448	Sair Avrupa memleketleri	2891
Fransa	3427	Asya ve Afrika memleketleri	10373
Yunanistan	26431	Saire ve meçhul	1424
Macaristan	1830	Yekûn	86693

5. Nüfusun Dini Dağılımı

1914 istatistiği ile önceki istatistik veya sayım sonuçlarında, yabancı nüfusun dini dağılımına ait bir bilgi bulunmamaktadır. 1917 yabancılar istatistiği ise Müslim ve Gayrimüslim olarak nüfusu ikiye ayırmaktadır. Buna göre toplam 92.742 nüfusun 84.612'si Gayrimüslim ve 8.130'u Müslim'dir (Tablo 4). Oran itibarıyla toplam yabancı nüfusun %91'i Gayrimüslim, %9'u Müslimdir. 1927 sayım sonuçları da 1914 ve öncesindekiler gibi, yabancı nüfusun dini dağılımını vermemektedir. Dolayısıyla 1917 yılına ait dini dağılım bilgisinin öncesi veya sonrasındaki bir bilgi ile mukayesesi mümkün olamamaktadır.

6. Nüfusun Cinsiyet Dağılımı

Osmanlı nüfus sayım sonuçları ve istatistiklerinde yabancı nüfusun cinsiyet dağılımı da yer almaktadır. 1881/2-93 sayım sonuçlarına göre toplam

⁵⁰ İstatistik Yıllığı 1929, 46.

235.983 yabancı nüfusun yaklaşık %73'ü erkek, %27'si kadındır (Tablo 1). 1897 istatistiğine göre de oranlar hemen hemen aynıdır (Tablo 1). 1906/7 sayım sonuçlarına göre, toplam 197.760 kişinin 141.962'si erkek, 55.978'i kadındır (Tablo 2). Buna göre, toplam yabancı nüfusun yaklaşık %72'si erkek, %28'i kadındır ki, öncesine göre kadın nüfus yaklaşık %1 oranında artmıştır.

1914 istatistiğine göre, 196.335 kişilik toplam yabancı nüfusun 141.017'si erkek, 55.318'i kadındır (Tablo 2). Yabancı nüfusun 1914 yılında oran itibariyle cinsiyet dağılımı da, sekiz yıl öncesindeki gibi, yaklaşık olarak %72'si erkek, %28'i kadın şeklindedir.

1917 istatistiğinde ise, toplam 92.742 nüfusun 58.212'si erkek, 34.530'u kadındır (Tablo 4). Oran itibariyle bu nüfusun yaklaşık %63'ü erkek, %37'si kadındır. Önceki oranlarla kıyaslandığında, kadın nüfusun yabancı nüfus içindeki oranında, %10 civarında bir artış, erkek nüfusta da aynı oranda bir azalma söz konusudur. 1927 sayım sonuçlarında yabancı nüfusun cinsiyet dağılımı da bulunmamaktadır.

7. Nüfusun İkamet Yeri Dağılımı

1881/2-93 sayım sonuçlarına göre, toplam yabancı nüfusun ülke içindeki ikamet yerleri arasında en büyük payı, yaklaşık %55'le İstanbul almaktadır. İstanbul'u %23,6 ile Aydın vilayeti, %14'le Bağdad vilayeti takip etmektedir. 1897 istatistiğine göre, toplam yabancı nüfusun %53,5'i İstanbul'da, %23,6'sı Aydın vilayetinde ve %14'ü de Bağdad vilayetinde yaşamaktadır (Tablo 1).

Tablo 6: 1917 yılı yabancı nüfusunun vilayet ve sancaklar itibariyle dağılımı

vilayet ve sancaklar	1917			vilayet ve sancaklar	1917		
	erkek	kadın	toplam		erkek	kadın	toplam
Adana	1144	539	1683	Karesi	781	538	1319
Ankara	58	27	85	Kastamonu	138	63	201
Aydın	24473	20541	45014	Kayseri	165	83	248
Beyrut	3872	2433	6305	Konya	454	203	657
Bolu	504	372	876	Kütahya	45	16	61
Çatalca	114	75	189	Mamuretülaziz	1	8	9
Edirne	1005	926	1931	Maraş	9	15	24
Eskişehir	278	237	515	Menteşe	22	18	40
Haleb	84	69	153	Niğde	4	4	8
Hüdavendigar	283	251	534	Sivas	108	57	165
İç İl	13	16	29	Suriye	580	379	959
İstanbul	23591	7365	30956	Teke	100	103	203
İzmit	258	80	338	Urfa	22	22	44
Kala-i Sultaniye (Biga)	103	90	193				
Karahisar-ı sahib	4	-	4	Toplam	58213	34530	92743

1906/7 sayım sonuçlarına göre, toplam yabancı nüfusun %65,3'ü İstanbul'da, %28,9'u Aydın vilayetinde ve %2,4'ü ise Cezayir-i Bahr-ı Sefid vilayetinde yaşamaktadır (Tablo 2). Bu son sayımın rakamları arasında dikkati çeken, daha önce Bağdad vilayetinde %14'lük bir yabancı bulunurken, bu kez hiçbir yabancı nüfusun bulunmamasıdır.

1914 yılı nüfus istatistiğine göre, toplam yabancı nüfusun %66,1'i İstanbul'da, %28,8'i Aydın vilayetinde, %1,6'sı ise Beyrut vilayetinde yaşamaktadır. İstanbul ve Aydın'da yaşayan yabancı nüfus, miktar ve oran bakımından 1907 değerlerinden çok farklı değildir. Fakat 1907'de %2,4 oranı ile üçüncü sırada bulunan Cezayir-i Bahr-ı Sefid vilayeti, Trablusgarp ve Balkan savaşları ile Osmanlı idaresinden çıktığı için, sıralamada yer almamaktadır. Onun yerine üçüncü sıraya, 1907'de hiç yabancı nüfusu bulunmayan Beyrut vilayeti yerleşmiştir. Dördüncü sırada bulunan ve %1,5 oranında yabancı nüfus barındıran Halep de, 1906'da 371 iken 1914'de 3.046'ya yükselerek, bu anlamda dikkate değer bir nüfus artışına sahne olmuştur (Tablo 2).

Tablo 7: 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de vilayetler itibariyle yabancı nüfus⁵¹

vilayetler	nüfus	vilayetler	nüfus	vilayetler	nüfus
Adana	726	Elaziz	10	Maraş	49
Afyonkarahisar	60	Erzincan	-	Mardin	27
Aksaray	-	Erzurum	256	Mersin	801
Amasya	31	Eskişehir	484	Muğla	500
Ankara	2434	Gazi Ayıntap	86	Niğde	3
Antalya	72	Giresun	65	Ordu	30
Artvin	147	Gümüşhane	7	Rize	16
Aydın	84	Hakkari	-	Samsun	495
Balıkesir	340	İçel	55	Siirt	-
Bayazıt	100	İsparta	18	Sinop	29
Bilecik	54	İstanbul	66748	Sivas	13
Bitlis	226	İzmir	6813	Şebinkarahisar	2
Bolu	11	Kars	189	Tekirdağ	146
Burdur	21	Kastamonu	34	Tokat	91
Bursa	482	Kayseri	168	Trabzon	337
Cebel-i Bereket	104	Kırklareli	169	Urfa	31
Çanakkale	288	Kırşehir	6	Van	29
Çankırı	16	Kocaeli	164	Yozgat	15
Çorum	12	Konya	217	Zonguldak	562
Denizli	33	Kütahya	439		
Diyarbakir	-	Malatya	38	Yekûn	86693
Edirne	1988	Manisa	322		

⁵¹ İstatistik Yıllığı 1929, 46.

1917 istatistiği, 1914 değerleriyle mukayese edildiğinde, hem sıralamayı, hem de oranları değiştirecek, ciddi farklılıklarla karşılaşılmaktadır. 1917 yılındaki 92.742 kişilik toplam yabancı nşfusun %48,5'i Aydın vilayetinde, %33,3'ü İstanbul'da ve %6,8'i Beyrut vilayetinde yaşamaktadır. Önceki sayım ve istatistiklerde, yabancı nşfusun daima %50'den fazlası İstanbul'da ikamet etmekte ve dolayısıyla İstanbul en fazla yabancı nşfus barındıran birim olmakta iken, 1917'de durum değişmiştir. Bu kez ilk sıraya Aydın vilayeti yerleşmiştir. Ama, İstanbul gibi %50 veya üzere bir orana ulaşamamıştır. İstanbul %33,3 oranıyla ikinci sıraya gerilerken, 1914 yılında %1,6 oranıyla üçüncü sırada bulunan Beyrut, yabancı nşfus oranını %6,8'e yükselterek konumunu muhafaza etmiştir (Tablo 4-5).

1927 sayım sonuçlarına göre, en fazla yabancı nşfusun ikamet ettiği yer, tekrar İstanbul'dur. Toplam yabancı nşfusun yaklaşık %77'si İstanbul'da, yaklaşık %8'i İzmir'de ve yaklaşık %3'ü Ankara'da ikamet etmektedir (Tablo 7). 1917 yılında sadece 85 yabancı nşfusu bulunan Ankara, yeni devletin merkezi olduktan sonra, daha fazla yabancı nşfus çekmiş ve üçüncü sıraya yerleşmiştir.

8. Nşfusun Mesleki dağılımı

1917 istatistiği dışındaki istatistik veya sayım sonuçlarında, yabancı nşfusun meslekleriyle ilgili bir kategori bulunmamaktadır. 1917 istatistiğinde "san'ât ve mesleği" ana kategorisi içinde ticaret, ziraat, san'ât, serbest meslek ve sair meslekler başlıklarıyla beş alt kategori yer almaktadır. Buna göre, 92.742 kişilik yabancı nşfusun içinde, toplam 41.212 kişi iş veya meslek sahibidir. Bu da toplam yabancı nşfusun %44,4'ünün çeşitli iş veya mesleklere sahip olduğunu göstermektedir. Bunlardan 15.173'ü sair meslekler, 11.099'u san'ât, 6.248'i ticaret, 5.699'u serbest meslek ve 2.993'ü ziraatle uğraşmaktadır. İş veya meslek sahipleri toplamı içinde, sair meslekler kategorisinde yer alanların oranı %36,8, san'ât kategorisinde bulunanların oranı %26,9, ticaretle uğraşanların oranı %15,1, serbest meslekle uğraşanların oranı da %7,2'dir. İş veya meslek grupları içinde sair meslekler kategorisini hariç tutarsak, en büyük grubu san'âtle uğraşanlar oluştırmakta ve ikinci sırada da ticaretle uğraşanlar yer almaktadır (Tablo 4).

9. Askeri Yaş Grupları

1917 istatistiğindeki ana kategorilerden birini de, "esnan-ı askeriyyeye dahil olanlar" oluştırmaktadır. Kura seneleri anlamına gelen esnan-ı askeriye, üç dereceye ayrılmaktadır. İstatistik formlarının altında yer alan bilgiye göre, birinci derece 20-30 yaş grubunu, ikinci derece 30-40 yaş grubunu ve üçüncü

derece de 40 yaşından yukarı olanları kapsamaktadır. Toplam yabancı nüfusun 45.188'inin bu kategoriye dahil olduğu görülmektedir. Toplam erkek nüfusun 58.212 olduğu dikkate alındığında, bu kategoriye girenlerin oranının %77,6 olduğu anlaşılmaktadır. Askeri yaş gruplarına dahil olan 45.188 kişinin 13.749'u birinci dereceye, 13.994'ü ikinci dereceye ve 17.445'i de üçüncü dereceye dahildir (Tablo 4).

10. Vilayet ve Müstakil Sancaklar İtibariyle Yabancı Nüfus

Osmanlı Arşivi'ndeki 1917 yılı yabancı nüfusuna ait belgeler arasında, vilayet ve müstakil sancaklara ait, ayrı ayrı istatistikler de bulunmaktadır. İstatistikler genel istatistik formları ile başlık ve şekil olarak aynıdır. Burada alfabetik olarak aktarılan tabloların orijinalinin çoğu, matbu ve standarttır. Her matbu standart tabloda, ülke geneliyle ilgili tabloda olduğu gibi, 29 devletin adı yer almaktadır. Bazıları ise, matbu forma uygun olarak elle hazırlanmıştır. Fakat bazılarında, sadece tebaası bulunan ülkelerin isimlerine yer verilmiştir. Vilayet ve müstakil sancaklar itibariyle aktarılan tablolardan, nüfusu bulunmayan ülkelerin isimleri, gereksiz yer işgal etmemeleri için çıkarılmışlardır.

Vilayet ve müstakil sancaklar itibariyle ayrı ayrı hazırlanmış olan bu tablolar, yabancı nüfusun buldukları yerlerdeki dağılımını göstermektedir. Dolayısıyla yabancı nüfusun alt birimlerdeki ayrıntısı veya yerel ölçekteki durumunu bu tablolardan çıkarmak mümkündür.

Bu tabloların çoğu, ilgili vilayet ve müstakil sancaktaki polis müdürlüklerinin imza ve mührünü taşımaktadır. Çoğunda tarih de bulunmaktadır. Vilayet ve müstakil sancaklara ait bu istatistiklerin en erken tarihli Eskişehir sancağına ait olup, 21 Ocak 1918 tarihini taşımaktadır⁵². En geç tarihli ise Beyrut vilayetine aittir ve 15 Ağustos 1918 tarihli⁵³. Bu da 1917 yılına ait verilerin vilayet ve sancak polis müdürlükleri tarafından derlendikten sonra, 1918 Ocak ayı ortalarından, Ağustos ayı ortalarına kadar, yaklaşık 7 aylık zaman diliminde, tablo ve grafiklere dönüştürülerek, Ecanib Şubesi'ne gönderildikleri anlaşılmaktadır. Fakat, tarihler incelendiğinde, çoğunun Şubat-Mart ayları içinde tamamlandığı görülmektedir.

Vilayet ve müstakil sancaklar ölçeğinde hazırlanan tablolar, içerik olarak genel tablolarla aynı kategorilere sahip olmakla beraber, yerel ölçekte yabancı nüfusun çeşitli yönlerden dağılımını ortaya koymaktadırlar.

⁵² BOA, *DH. EUM. ECB*, 17/39, lef 45.

⁵³ BOA, *DH. EUM. ECB*, 17/39, lef 100.

1917 yılı yabancı nüfusuna ilişkin olup, vilayet ve müstakil sancaklar ölçeğinde hazırlanan belgeler; ilgili idari birimlerin emniyet yetkililerince hazırlanan istatistikler ve bu istatistiklere dayanarak hazırlanan grafiklerden oluşmaktadır. Yabancı nüfusa ilişkin bu belgeler arasında, fazla sayıda olmasa da, daha alt birimlere ait istatistikler de bulunmaktadır. Bu da, bazı birimlerin genel bilgi içeren evrakları merkeze gönderirken, alt birimlere ait istatistikleri de göndermeyi yeğlemiş oldukları anlamına gelmektedir.

Bu türden belgeler arasında, alt idari birimlere ait istatistikleri bulunan birimlerden biri Edirne vilayettir. Edirne genel istatistiğinde, vilayetteki toplam yabancı nüfus 1.931 kişidir (Tablo 14). Yabancı nüfusu bulunan alt birimlere ait istatistiklere göre, Edirne şehrinde 1.425, Uzunköprü kazasında 5, Tekfurdağı'nda 288, Çorlu kazasında 21, Gelibolu'da 94, ve Kırkkilise'de 98 olmak üzere, toplam 1.931 yabancı nüfus bulunmaktadır⁵⁴. Dolayısıyla bu miktar, vilayete ait genel yabancı nüfus istatistiğindeki sayı ile örtüşmektedir.

Yabancı nüfusa ilişkin belgeler arasında, Hüdavendigar Vilayeti'nin de alt birimlerine ait istatistikler bulunmaktadır. Vilayetin genel yabancı nüfusu 534 kişidir (Tablo 17). Alt birimlere ait istatistiklerde ise Bursa'da 55, Bilecik'de 60, Kirmastı'da 51, Karacabey'de 8, Mudanya'da 129, Ertuğrul'da 25, Gemlik'de 209 olmak üzere toplam 537 yabancı nüfus gözükmektedir⁵⁵. Bu sayı vilayet genel istatistiğinden 3 kişi daha fazladır. Ayrıntıya inildiğinde, farkın Müslüman nüfusta olduğu görülür. Genel istatistikte Müslüman nüfus 52 iken, alt birimler toplamında 55'dir. Farkın yazım, aktarım veya hesap hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Aydın Vilayeti genel istatistiğine göre, vilayetin toplam yabancı nüfusu 45.014'dür (Tablo 10). Alt birim istatistiklerine göre ise, İzmir şehrinde 41.582, Tire'de 1, Bergama'da 19, Denizli'de 71, Urla'da 3.003, Nif'de 60, Ödemiş'de 31, Bayındır'da 92, Değirmendere'de 17, Seferihisar'da 10, Sarayköy'de 15, Menemen'de 95 kişi olmak üzere, toplam 44.996 kişidir⁵⁶. Bu sayı, genel istatistikteki sayıdan 18 kişi daha azdır. Farkın bir evrak eksikliğinden, yazım veya hesaplama hatasından kaynaklanmış olması mümkündür.

Halep vilayeti genel istatistiğinde 153 yabancı yazılıdır (Tablo 16). Alt birimlere ait istatistiklerde ise, İskenderun'da 107 ve Ayıntab'da 47 olmak üzere toplam 154 yabancı nüfus görülmektedir⁵⁷. Aradaki 1 kişilik farkın, yazım ya da hesaplama hatasından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

⁵⁴ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 35, 55-60.

⁵⁵ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 102-108.

⁵⁶ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 61-72.

⁵⁷ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 53, 54.

Alt birimlere ait yabancı nüfusu verilen ikinci müstakil sancak Mentеше'dir. Sancak genel istatistiğindeki nüfus miktarı 40'dır (Tablo 30). Bu 40 kişilik yabancı nüfus, alt birim istatistiklerine göre, sancağa bağlı Milas kazasında bulunmaktadır⁵⁸.

Yabancı nüfus istatistiklerine ilişkin belgeler arasında, Kastamonu'ya bağlı İnebolu kazasına ait, 21 yabancı nüfus gösteren bir istatistik bulunmakla beraber⁵⁹, 201 yabancı nüfusu bulunan vilayetin (Tablo 24), diğer birimlerine ait başka bir istatistik bulunmamaktadır.

Yabancı nüfus istatistiğine ilişkin belgeler arasında biri 348, biri 4.927 ve bir diğeri de 2.590 kişilik nüfus gösteren, fakat yer, tarih, açıklama veya onayı bulunmayan üç istatistik daha bulunduğunu da belirtmek gerekir⁶⁰. Genel yabancı nüfus tablosu ile vilayet ve müstakil sancaklara ait tablolar, toplam olarak örtüştüğü için, bunların nerelere ait olabileceğini tespit etmek güçtür.

Vilayet veya müstakil sancakların alt birimlerine ilişkin bu istatistiklerin çoğu, matbu forma uygun olarak elle oluşturulmuşlardır. Bazı alt birimlere ait belgelerde, bu formun dışına çıkılarak, yabancı nüfusun tek tek isimleri, meslekleri, yaşları gibi bilgiler verilmiştir. Bu gibi belgelerde, bazı isimler hakkında özel notlar da bulunmaktadır. Bu notlar, I. Dünya Savaşı'nın üçüncü yılında, yabancı nüfusun konumuna ilişkin ipuçları vermektedir.

Bu tür notların en ayrıntılısı, Kastamonu merkezine ait belgede yer almaktadır. Elle hazırlanan ve 5 Mart 1918 tarihini taşıyan istatistiğin "mülahazat" kısmında yer alan bilgilerin ilki, Avusturya tebaası iki kişiyle ilgilidir. Notta, "*mümaileyh vermiş olduğu beyanname üzerine Kastamonu Polis Müdüriyeti'nden alehusul ikamet tezkeresi verilmiştir*" denilmektedir. İngiltere kısmındaki 33 kişinin hizasına şu açıklamalar yazılmış: "*Biri Dahiliye Nezaret-i Celilesi'nin 27 Mayıs sene 333 tarihli ve 18 ve biri Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nin fi 27 Mayıs sene 333 tarih ve 1482 ve biri nezaret-i müşarünileyhümanın fi 25 Haziran sene 333 tarih ve 178 numro ve biri müdüriyet-i mümaileyhümanın fi 2 Haziran sene 333 tarih ve 1585 numrolu tahriratlarla Dersaadet'den ve diğerleri Aydın Vilayeti'nin fi 19 Temmuz sene 333 tarih ve 4972/114 numrolu tahriratla İzmir'den. Bunlardan üç kişi İzmir'den aldıkları ikamet tezkerelerini zayi etdiklerini iddia ediyorlar. Diğerlerinin Dersaadet ve İzmir'den verilen ikamet tezkereleri yedlerinde (ikamet tezkerelerini zayi edenler hakkında muhabere cereyan etmektedir).*" İtalya kısmındaki 44 kişi hakkında şu açıklama bulunuyor: "*Oniki kişi İstanbul*

⁵⁸ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 111.

⁵⁹ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 75.

⁶⁰ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 32-34.

Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nin fi 5 Mayıs sene 333 tarih ve 1034 numarolu tahriratla Dersaadet'den ve diğerleri Aydın Vilayeti'nin fi 19 Temmuz sene 333 tarih ve 4972/114 numarolu tahriratla İzmir'den. Bunlardan üç kişi İzmir'den almış oldukları ikamet tezkerelerini hanelerinde unutmış olduklarını iddia ediyorlar. Diğerlerinin İzmir'den ve Desaadet'den almış oldukları ikamet tezkereleri yedlerindedir (ikamet tezkerelerini hanelerinde unutmış veyahud zayi etmiş olanlar hakkında muhabere cereyan etmektedir).” İstatistiğin Rusya kısmındaki 41 kişinin hizasına düşülen not şu şekilde: “Ahval-i hazıra dolayısıyla haklarında düvel-i muhasama tebaası muamelesi yapılmak üzere Sinob'dan ve Canik'den. On kişi beyanname vermemiş olduklarından ikamet tezkereleri olmadığı diğerlerinin Kastamonu Polis Müdüriyeti'nce verilen ikamet tezkereleri yedlerinde olduğu (Canik'den gönderilüb ikamet tezkereleri olmadığı balada gösterilen on kişinin beyanname virüb virmediklerinin ve suret-i ikametlerinin hakkında Canik Mutasarrıflığı'yla muhabere cereyan etmektedir).” Fransa kısmındaki 29 kişi için şu açıklama yer alıyor: “Aydın Vilayeti'nin fi 19 Temmuz sene 333 tarih ve 4972/114 numarolu tahriratla İzmir'den. İzmir'de kendilerine verilmiş olan ikamet tezkereleri yedlerindedir.” Karadağ kısmındaki 14 kişi hakkındaki açıklama şöyledir: “Ahval-i hazıra dolayısıyla haklarında düvel-i muhasama tebaası muamelesi yapılmak üzere ikisi İnebolu'dan ve diğerleri Zonguldak maden ocağında amele iken Zonguldak'dan.” Yunanistan kısmında bulunan 17 kişi için şu açıklama yapılmış: “Üç kişi Aydın Vilayeti'nin fi 19 Temmuz sene 333 tarih v 4972/114 numarolu tahriratla İzmir'den ve diğerleri ahval-i hazıra dolayısıyla haklarında düvel-i muhasama tebaası muamelesi yapılmak üzere Karadeniz sahilinden. İzmir'den gelenlerin vermiş oldukları beyanname üzerine İzmir'ce verilen ikamet tezkerelerini hanelerinde bırakmış olduklarını iddia ediyorlar. Diğerlerinin Kastamonu Polis Müdüriyeti'nce verilmiş olan tezkereleri yedlerindedir (hanelerinde bıraktıklarını veyahud zayi ettiklerini iddia ettikleri ikamet tezkereleri için muhabere cereyan etmektedir).” Matbu formda bulunmamakla beraber, elle hazırlanan bu çizelgeye, tabiyeti “meşkûk” kısmı ilave edilmiştir. Bu kısımdaki 5 kişi için şu not konulmuştur: “Biri ma aile İnebolu'da Rus acente katibi iken hakkında düvel-i muhasama tebaası muamelesi yapılmak üzere sahilden dahile alınmış ve Kastamonu Polis Müdüriyeti'nden verilmiş ikamet tezkeresi yeddindedir. Diğerleri sui ahvalinden dolayı Adana Divan-ı Harb-ı Örfisi'nce tebid edilüb beyanname vermediğinden ikamet tezkeresi olmadığı.”⁶¹

⁶¹ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 74.

Mamuretülaziz Vilayeti'ne ait istatistik matbu standart çizelgeye işlenmiş olmakla beraber, bazı ek açıklamalar içermektedir. İsimleri ve yaşları (en küçüğü 36, en büyüğü 64) ayrı ayrı belirtilen, toplam 9 kişilik yabancı nüfusun hisasına, Protestan oldukları da kaydedilmiştir. İsimlerinin hisasındaki açıklama kısmına, “*Alman mekteb müdiri/müdiresi*” ibaresi konulmuştur⁶².

Maraş müstakil sancağına ait elle hazırlanan istatistiğin, standart çizelgeye bağlı kalmaksızın düzenlendiği görülmektedir. İstatistiğin mülahazat kısmında, 6 kişilik Alman nüfusu için şunlar kayıtlıdır: “*Sanat sahibi olan marangoz ve Alman Zükür Eytamhanesi müdürüdür. Serbest meslekten biri Alman Hastahanesi müdire diğeri muallime ve sair meslekten olanlar çocukdur.*” Amerika tebaasından 3 kişi için, “*biri Kolej'de musika muallimesi diğeri misyoner müdiresi ve bir diğeri de muallimdir*” denilmektedir. İsviçre tebaasından 1 kişi için, “*kadın olub misyoner muallimesidir*” notu düşülmüştür. İngiltere tebaası 9 kişi için şu açıklama yapılmıştır: “*Serbest meslekten biri Amerikan Kolej mektebi müdiri, biri Ayıntab'dan misafireten gönderilmiş ve biri de kadın olub Kolej'de kütüphane nazırı ve üçü de muallimedir. Diğerleri biri oğlan ikisi kız çocuğudur. Bunlar hal-i hazırda ifa-yı hizmet etmektedirler.*” İspanya tebaası 1 kişi için “*rahibdir*” kaydı konulmuştur. Rusya tebaası 2 kişi için, “*misyoner muallimleri olub ifa-yı hizmet etmektedirler*” denilmektedir. Fransa tebaası 1 kişi için, “*Doktor muavini olub Kolej'de ikamet etmektedir*” ve Felemenk tebaası 1 kişi için de “*rahibdir*” notu düşülmüştür⁶³.

Teke sancağına ait istatistik için matbu çizelge kullanılmakla beraber, genel kategorilerin dışına çıkılarak, 3 İtalyan'ın Katolik, 24 İranlı'dan birinin Müslüman diğerlerinin Ermeni, 1 Romen'in Müslüman, 1 Felemenkli'nin Katolik ve 174 Yunanlı'nın Ortodoks olduğu not edilmiştir⁶⁴.

Edirne Vilayeti'nin alt birimi olarak Edirne şehrine ait olup, matbu çizelge esas alınarak, elle hazırlanan istatistikte, diğerlerinden farklı bir ayrıntı verilmektedir. Her ülkeye ait tebaanın nüfusu, mülahazat hanesine “*mevcud*” ve “*gayrimevcud*” ibareleri konularak ayrı ayrı belirtilmiştir. Tablo yekûnunda her iki kategori yer almıştır. Buna göre, şehirdeki 1.425 kişilik yabancı nüfusun 657'si *mevcud*, 768'i *gayrimevcud* olarak kaydedilmiştir⁶⁵.

Hüdavendigâr Vilayeti'nin alt birimlerinden, 6 Şubat 1918 tarihli Bilecik istatistiğinin mülahazat kısmında, Arjantin, Almanya ve Avusturya tebaasından 12 kişinin karşısına, “*Anadolu Osmanlı Demiryolu Kumpanyası'nda*

⁶² BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 77.

⁶³ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 39.

⁶⁴ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 44.

⁶⁵ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 35, 60.

müstahdem” oldukları notu, İspanya tebaası 2 kişinin hizasına, “*Osmanlı Bankası ikinci direktörü*” notu, İsviçre tebaası 1 kişi için, “*şimendüfer kumpanyası anbar memuru*” olduğu açıklaması, İtalya tebaası 7 kişinin hizasına da, “*şimendüfer müstahdemini*” notu konulmuştur⁶⁶. Vilayetin Ertuğrul sancağına ait istatistikte, 3 Romanya tebaasının Yenişehir kazasında çömlekçi, 7 Avusturya-Macaristan tebaasından birinin Söğüd kazasında makinist, birinin de Küplü nahiyesinde doktor buldukları belirtilmektedir⁶⁷.

İç İl müstakil sancağına ait genel istatistiğe göre, sancakta 29 yabancı nüfus bulunmaktadır (Tablo 18). İç İl’in yabancı nüfusuna ait belgeler, diğerlerinden farklı olarak alt birimlere göre değil, tebaası bulunan devletlere göre hazırlanmıştır. Fakat nüfus miktarı, genel tablodakiyle aynıdır. Sancağa ait 28 Şubat 1918 tarihli İtalya tebaası istatistiğine göre, 8 İtalyan’dan “*biri kunduracı, diğeri maden çavuşu*”dur. Aynı tarihli Romanya tebaası istatistiğinde ise, 3 kişilik nüfusun karşısına “*maden amelesi*” notu konulmuştur. Aynı tarihli Yunanistan tebaası istatistiğinde de 16 kişilik Yunan nüfusun hizasında, “*maden amelesi oldukları*” notu vardır. Sancağa bağlı Gülnar kazasına ait, 5 Mart 1918 tarihli Yunanistan tebaası istatistiğine göre, 2 Yunanlıdan “*birisi 333 senesi zarfında vefat diğeri de ahval-i hazıra dolayısıyla Mut kazasına tebid edilmiştir*”⁶⁸.

Haleb Vilayeti’ne bağlı Ayıntab’ın, 10 Şubat 1918 tarihini taşıyan yabancılar istatistiğinde, Protestan olan 4 Amerikalı’nın hizasına “*muallim ve hasta bakıcı*”, Latin Katolik olan 2 Avusturyalı’nın karşısına “*Bank-ı Osmani hizmet emini*”, Müslüman olan 41 İranlı’nın karşısına da “*tüccar ve esnaf*” notları düşülmüştür⁶⁹. Vilayete bağlı İskenderun’a ait, 18 Şubat 1918 tarihli yabancılar istatistiği de farklı şekilde hazırlanmıştır. Muhtemelen aile reisi olan kişilerin isimleri verildikten sonra, yanlarındaki nüfus miktarı belirtilmekte, ardından da meslekleri veya durumları ilgili açıklamalar kaydedilmektedir. Buna göre, 92 kişilik İran tebaası içindeki meslekler şunlardır: Kunduracı, terzi, oturakçı, tenekeci, bakkal, hurdacı, demirci, çaycı, tüccar, çiftçi, amele, arabacı ve rençber. 4 kişilik Alman tebaası için herhangi bir iş veya meslek notu konulmamış. Avusturya tebaası 2 kişiden biri istifator?, biri rahip olarak kaydedilmiş. 6 kişilik Yunan tebaasından biri makinist, biri umumhanecidir. Makinistin yanına, “*merhum 1271 tevellüdlüdür ve iki gözünden ama olması hasebiyle kaimmakam-ı sabık Fehmi Bey’in emriyle tebidten istisna edilmiştir*” açıklaması, umumhanecinin yanına da, “*mezbure tabiyet-i Osmaniye istidasında*

⁶⁶ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 107.

⁶⁷ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 103.

⁶⁸ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 47-50.

⁶⁹ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 54.

bulunarak muameleli evrakı vilayet-i celileye takdim kılınmıştır” notu konulmuştur. İspanya tebaası 1 kişi rahip olarak kaydedilmiştir. 2 kişilik Fransa tebaası kadın için ise, “Dördüncü Ordu-yı Hümayun Kumandanı Cemal Paşa hazretlerinin fırkadan mübelliğ emriyle ibka edilmiştir” açıklaması konmuştur⁷⁰.

Aydın Vilayeti'nin İzmir sancağına bağlı Menemen istatistiğinde, 2 İngiliz tebaasının karşısına “fabrikacı”, 33 İranlı'nın karşısına “ticaretle meluf”, 3 Rus'un karşısına “saatçi”, 5 Felemenk'li için “manifaturacı”, 52 Yunanlı için “ticaretle meluf” notları konulmuştur⁷¹. Ödemiş istatistiğinde ise Avusturya-Macaristan tebaasından biri “motorcu”, 3'ü “rençber”, Yunanistan tebaasından biri “Reji satış memuru”, 5'i “amele” olarak kaydedilmiştir⁷². Denizli sancağına ait istatistikte 1 Amerikalı için “dakik fabrikasında çuvalcıdır”, 1 Avusturyalı için “eczacıdır”, 12 İranlı için “kırtasiye tüccarıdır”, 1 Fransız için “mühendisdir”, 71 Yunanlı için “işbu yirmialtı kişiden biri eczacı, biri istasyon memuru, biri istasyon telgrafçısı, beşi katib, beşi fabrika amelelisi, on üçü diğer sanat eshabı olub diğerleri mahdumlarıdır” açıklamaları konulmuştur⁷³.

İstatistiklerdeki standart bilgilerin dışındaki, bu farklı türden ayrıntıları, öncelikle yabancı nüfusun durumuna ilişkin bilgiler açısından değerlendirmek gerekir. Bazı kayıtlar Osmanlı'nın savaş halinde bulunduğu devletler tebaasını, zorunlu olarak belli yerlere gönderdiğine işaret etmektedir. Özellikle Kastamonu ile ilgili istatistikteki ifadeler bu yoruma müsaittir. Yine Osmanlı'nın savaş halinde bulunduğu bazı devletler tebaasına, “düvel-i muhasama” muamelesi yaptığı açıkça ifade edilmektedir ki, bu devletler Yunanistan, Rusya ve Karadağ'dır. Fakat, sadece bu devletlerin vurgulanması, savaş halinde bulunulan İngiltere ve Fransa gibi devletler bu muamelenin yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim, Sivas vilayetine ait istatistiğin altına düşülen not ve Kastamonu istatistiğinde İzmir ve İstanbul'dan geldiği belirtilen İngiliz ve Fransızlar bunu göstermektedir.

İstatistiklere düşülen bu notlar, savaş şartlarına rağmen öğretmen, doktor, mühendis, eczacı, makinist gibi meslek sahiplerinden, en azından bir kısmının Anadolu'yu terketmediklerini, 8 Mart 1915 tarihli kanunun geçici maddesinden yararlandıklarını göstermektedir. Ayrıca yabancı nüfusun çoğu, buldukları yerlerde farklı meslek veya işlerle uğraşmaktadırlar.

Alt birimlere ait istatistikler, vilayet veya müstakil sancak ölçeğindeki yabancı nüfusun göstermediği ayrıntılara sahiptir. En azından yabancı nüfusun vilayet veya sancağın bazı yerlerde birçok alt biriminde, bazı yerlerde de daha az ve hatta yalnızca tek bir birimde ikamet ettiğini göstermektedirler.

⁷⁰ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 53.

⁷¹ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 71.

⁷² BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 66.

⁷³ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 63.

Nejdet Bilgi

Tablo 8: Adana Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁷⁴

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Almanya	101	35	136	-	136	30	40	18	-	-	27	109	-
Amerika*	5	3	8	-	8	1	1	-	-	-	-	8	-
Avus- Mac.**	109	56	165	3	162	7	42	44	3	-	55	107	-
İspanya	6	4	10	-	10	4	2	-	1	-	3	6	-
İsviçre	20	10	30	-	30	2	11	7	2	-	3	25	-
İngiltere	1	1	2	-	2	-	1	-	-	-	-	2	-
İtalya	82	47	129	-	129	11	32	32	1	-	65	63	-
İran	621	225	846	823	23	34	254	215	5	390	90	361	-
Bulgaristan	18	10	28	-	28	4	4	5	-	-	5	23	-
Romanya	6	2	8	-	8	2	1	2	-	-	3	5	-
Fransa	6	5	11	-	11	1	3	-	-	-	1	10	-
Karadağ	3	3	6	-	6	1	2	-	1	-	-	5	-
Yunanistan	166	138	304	-	304	23	40	60	5	-	64	235	-
Yekûn-ı umumî	1144	539	1683	826	857	120	433	383	18	390	316	959	-

*Cemahir-i Müttefika. **Avusturya-Macaristan.

Tablo 9: Ankara Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁷⁵

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Almanya	3	3	6	-	6	3	3	-	1	-	-	1	4
Avus-Mac.	3	2	5	-	5	2	2	1	-	-	-	3	2
İsveç	1	1	2	-	2	1	1	-	-	-	-	2	-
İngiltere	3	2	5	-	5	-	2	-	-	-	-	5	-
İtalya	2	1	3	-	3	1	2	-	-	-	-	-	3
İran	16	7	23	23	-	6	9	8	23	-	-	-	-
Bulgaristan	2	1	3	1	2	-	-	3	-	-	-	3	-
Rusya	8	-	8	6	2	4	1	3	2	1	-	5	-
Romanya	7	1	8	1	7	2	3	3	-	-	5	-	3
Fransa	2	4	6	-	6	1	1	4	1	1	-	3	1
Yunanistan	11	5	16	-	16	-	-	5	1	-	15	-	-
Yekûn	58	27	85	31	54	20	24	27	28	2	20	22	13

⁷⁴ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 13, 110. Lef 110'un altında, "Kuyûda muvafik olduğu tasdik kılınur. Fi 19 Haziran sene 334 [19 Haziran 1918]" ibaresi ile imza ve mühür bulunmaktadır.

⁷⁵ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 12, 38.

Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu

Tablo 10: Aydın Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁷⁶

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği					
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
Arjantin	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Almanya	133	125	258	-	258	10	22	58	21	2	19	-	48	
Amerika	80	68	148	-	148	10	14	35	11	2	7	-	39	
Avus-Mac.	685	671	1356	30	1326	89	135	199	39	4	86	3	293	
İspanya	29	17	46	-	46	7	6	10	8	-	4	-	11	
İsveç	10	9	19	-	19	3	1	4	-	-	2	-	6	
İsviçre	52	40	92	-	92	13	8	17	9	2	7	-	20	
İngiltere	701	653	1354	1	1353	98	107	218	26	4	100	-	291	
İtalya	1915	1761	3676	-	3676	286	307	541	42	14	192	-	521	
İran	329	199	528	283	245	62	99	97	30	1	29	-	192	
Belçika	14	19	33	-	33	3	3	5	1	-	4	-	6	
Bulgaristan	114	88	202	17	185	9	22	42	13	-	9	-	51	
Portekiz	26	20	46	-	46	2	2	13	3	-	2	-	12	
Rusya	54	66	120	-	120	12	12	16	6	4	4	-	24	
Romanya	70	53	123	1	122	13	7	20	5	8	1	-	26	
Sırbistan	15	8	23	-	23	5	5	2	-	-	3	-	9	
Fransa	566	569	1135	-	1135	52	57	200	23	2	42	1	240	
Felemenk*	83	75	158	-	158	17	10	28	14	2	5	-	34	
Karadağ	14	6	20	-	20	5	3	5	-	-	2	-	11	
Yunanistan	19582	16094	35676	15	35661	3524	3340	3978	230	1313	1718	-	3990	
Yekûn-ı umumî	24473	20541	45014	347	44667	4220	4161	5488	481	1358	2236	4	5825	

*Hollanda.

Tablo 11: Beyrut Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁷⁷

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Almanya	261	173	434	-	434	80	85	96	35	44	68	81	62
Amerika	240	123	363	-	363	73	68	82	15	16	23	56	55
Avus-Mac.	1128	689	1817	-	1817	319	297	361	93	105	69	55	179

⁷⁶ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 11.

⁷⁷ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 10, 100. Lef 100, vilayetten gönderilen imzalı ve mühürlü istatistik olup elle hazırlanmıştır. Hesaplama ve yazım hataları vardır. Altında, "Polis müdüriyetinden ve mühlakat-ı vilayetten vürud eden cedvellere mutabıktır. Fi 15 Ağustos sene 34 [15 Ağustos 1918]" bilgisi bulunmaktadır.

Nejdet Bilgi

İspanya	388	153	541	-	541	125	154	66	56	27	46	15	147
İsviçre	15	7	22	-	22	5	3	7	5	1	-	9	3
İngiltere	125	117	242	-	242	28	25	46	11	15	10	28	18
İtalya	117	105	222	-	222	35	30	52	15	-	13	53	7
İran	665	412	1077	145	932	98	163	143	85	12	102	117	48
Belçika	10	2	12	-	12	2	5	3	1	-	5	3	2
Brezilya	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	1	-
Bulgaristan	34	18	52	-	52	12	16	6	9	1	2	3	16
Portekiz	1	1	2	-	2	1	-	-	1	-	-	-	-
Danimarka	3	1	4	-	4	1	1	1	-	-	1	-	2
Rusya	168	132	300	-	300	46	43	17	12	25	12	8	20
Romanya	29	7	36	-	36	13	10	6	2	6	7	12	14
Fransa	435	396	831	-	831	131	121	143	54	22	29	58	51
Felemenk	17	14	31	-	31	10	2	5	3	-	1	11	3
Norveç	1	-	1	-	1	1	-	-	-	1	-	-	-
Yunanistan	234	83	317	-	317	82	75	78	32	-	47	88	11
Yekûn-ı umumî	3872	2433	6305	145	6160	1063	1098	1112	429	275	435	598	638

Tablo 12: Bolu Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılar] mahsus istatistik cedveli⁷⁸

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi			esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
Almanya	7	5	12	-	12	3	-	4	-	-	6	-	-	
Avus-Mac.	53	49	102	28	74	5	10	23	3	7	26	-	4	
İngiltere	8	4	12	-	12	3	-	4	-	-	6	-	-	
İtalya	122	102	224	-	224	15	10	51	-	71	4	1	-	
İran	25	9	34	34	-	5	9	6	10	-	9	1	-	
Bulgaristan	9	7	16	14	2	-	3	-	-	-	3	-	-	
Rusya	4	3	7	4	3	-	1	3	-	-	2	1	-	
Romanya	16	13	29	15	14	2	5	4	1	4	4	3	-	
Fransa	54	45	99	-	99	7	5	25	1	-	34	-	-	
Yunanistan	206	135	341	-	341	33	41	72	35	-	87	1	8	
Yekûn-ı umumî	504	372	876	95	781	73	84	192	50	82	181	7	12	

⁷⁸ BOA, *DH. EUM. ECB*, 17/39, lef 26, 51. Lef 51'in altında imza ve mühür ile birlikte şu bilgi yer almaktadır: "Dahil-i livada 333 [1917] senesi gayesine kadar beyanname vererek ikamet tezkeresi almak suretiyle tescil olunan sıgar ve kübar bilumum ecânib miktarını mübeyyin cedvel bittanzim takdim kılınur. 3 Mart sene 334 [3 Mart 1918]"

Tablo 13: Çatalca Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁷⁹

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar				san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
Almanya	4	2	6	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Avus-Mac.	27	25	52	1	51	3	5	10	8	1	1	-	-	8
İtalya	3	1	4	-	4	3	-	-	-	-	-	-	-	3
İran	17	3	20	20	-	2	8	5	7	1	5	-	-	2
Bulgaristan	5	1	6	4	2	1	2	2	-	3	1	-	-	-
Romanya	2	2	4	4	-	1	1	-	-	2	-	-	-	-
Yunanistan	56	41	97	-	97	5	9	17	15	-	12	-	-	4
Yekûn-ı umumî	114	75	189	29	160	15	28	34	30	7	19	-	-	20

Tablo 14: Edirne Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁸⁰

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar				san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
Almanya	57	48	105	-	105	5	15	12	1	-	16	-	-	17
Avus-Mac.	312	288	600	-	600	51	65	95	34	3	46	5	-	119
İspanya	89	73	162	-	162	8	21	16	11	-	5	-	-	28
İngiltere	1	1	2	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1
İtalya	116	98	214	-	214	13	32	42	8	1	7	-	-	29
İran	59	44	103	76	27	12	16	14	1	-	25	-	-	15
Bulgaristan	92	79	171	68	103	36	18	14	12	1	5	1	-	27
Portekiz	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Danimarka	1	4	5	-	5	-	-	1	-	-	1	-	-	-
Rusya	13	16	29	1	28	1	-	-	7	4	1	-	-	1
Romanya	12	9	21	-	21	-	4	3	-	-	3	-	-	4
Fransa	10	10	20	-	20	-	-	3	-	-	1	-	-	2
Felemenk	1	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Yunanistan	241	256	497	1	496	27	58	75	25	7	68	7	-	56
Yekûn-ı umumî	1005	926	1931	147	1784	154	230	276	99	16	178	13	-	301

⁷⁹ BOA, *DH. EUM. ECB*, 17/39, lef 24, 78. Lef 78'in altında, "Muvafık-ı kuyûd olmağla takdim kılınur. Fi 3 Şubat sene 334 [3 Şubat 1918]" ifadesi ile mühür bulunmaktadır.

⁸⁰ BOA, *DH. EUM. ECB*, 17/39, lef 14, 110. Lef 110'un başında: "333 [1917] senesi gayesine kadar Adana'da beyanname vererek ikamet tezkeresi almak suretiyle tescil kılınan ecânib miktarını mübeyyin cedveldir" ifadesi yer almaktadır. Sonundaki onay tarihi ise 19 Haziran 334 [19 Haziran 1918] olarak verilmektedir.

Nejdet Bilgi

Tablo 15: Eskişehir Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁸¹

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Arjantin	1	-	1	-	1	1	-	-	1	-	-	-	-
Almanya	41	43	84	-	84	11	17	5	-	-	35	6	-
Avusturya	20	17	37	1	36	4	9	4	-	-	19	1	-
Macaristan	11	21	32	-	32	-	2	5	7	-	22	-	-
İtalya	68	45	113	112	1	23	28	9	60	2	2	2	2
İran	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-
Belçika	19	12	31	30	1	3	8	2	10	5	4	-	-
Bulgaristan	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-
Çin	33	39	72	25	47	5	15	13	3	20	10	-	-
Rusya	36	23	59	53	6	6	10	3	6	25	3	2	-
Romanya	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-
Sırbistan	1	2	3	-	3	-	1	-	-	-	-	1	-
Fransa	45	35	80	-	80	4	16	7	25	10	5	3	2
Yunanistan	278	237	515	221	294	59	107	48	112	62	103	15	4
Yekûn-ı umumî													

Tablo 16: Halep Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁸²

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Almanya	1	3	4	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Amerika	1	3	4	-	4	-	-	1	-	-	-	1	-
Avusturya	3	1	4	-	4	1	1	1	-	-	1	1	1
Macaristan	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1
İspanya	76	57	133	113	20	4	11	6	13	4	12	-	-
İran	-	2	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Fransa	2	3	5	-	5	-	-	-	-	-	1	-	-
Yunanistan	84	69	153	113	40	6	12	8	13	4	14	2	2
Yekûn-ı umumî													

⁸¹ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 30, 45. Lef 45'in altında, "Kuyûda muvafıktır. Fi 21 Kânun-ı sani sene 334 [21 Ocak 1918]" ifadesi ile imza ve mühür bulunmaktadır. Lef 30 ile 45 arasında yabancı sayısı bakımından uygunluk bulunmakla beraber, diğer kategorilerde bazı farklılıklar vardır. Tablo için lef 30 esas alınmıştır.

⁸² BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 9.

Tablo 17: Hüdavendigâr Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁸³

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği					
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
Arjantin	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	1	-	-
Almanya	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	1	-	-
Avusturya Macaristan	24	32	56	-	56	2	12	7	2	-	11	1	8	
İspanya	1	1	2	-	2	1	-	-	-	-	-	-	1	
İsviçre	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	1	
İngiltere	2	-	2	-	2	1	-	-	-	-	1	-	-	
İtalya	14	19	33	-	33	2	7	7	-	-	10	-	1	
İran	6	3	9	9	-	1	2	1	2	-	2	-	-	
Bulgaristan	21	5	26	12	14	3	1	12	3	3	6	2	-	
Çin	1	-	1	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	
Rusya	22	10	32	26	6	2	3	6	3	6	1	-	-	
Romanya	3	2	5	3	2	-	-	2	-	1	-	1	-	
Srbistan	1	3	4	-	4	1	-	-	-	-	-	-	4	
Fransa	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
Yunanistan	185	175	360	1	359	33	21	60	30	28	26	5	7	
Yekûn-ı umumî	283	251	534	52	482	46	50	95	40	38	60	9	22	

Tablo 18: İç İl Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁸⁴

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
İtalya	3	5	8	-	8	-	-	2	-	-	1	-	1
Romanya	2	1	3	-	3	1	-	-	-	-	-	-	1
Yunanistan	8	10	18	-	18	3	1	1	2	-	-	-	6
Yekûn-ı umumî	13	16	29	-	29	4	1	3	2	-	1	-	8

⁸³ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 8.

⁸⁴ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 28.

Tablo 19: İstanbul Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁸⁵

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükür [erkek]	înas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Arjantin	15	2	17	-	17	8	6	1	2	-	8	4	1
Almanya	1336	493	1829	3	1826	320	436	580	243	2	674	276	141
Amerika	88	58	146	-	146	27	24	37	17	-	19	29	23
Avusturya Macaristan	1421	810	2231	73	2158	352	404	665	417	34	344	279	347
Afganistan	2	-	2	2	-	2	-	-	1	-	-	1	-
İspanya	246	37	283	-	283	92	77	77	60	-	57	53	76
İsveç	4	2	6	-	6	2	1	1	-	-	-	2	2
İsviçre	146	58	204	-	204	39	49	58	38	-	20	52	36
İngiltere	631	298	929	12	917	164	166	301	97	2	146	170	216
İtalya	1362	667	2029	1	2028	343	450	569	228	-	417	304	413
İran	3441	295	3736	3390	346	1300	966	1175	1234	74	879	309	945
Belçika	56	22	78	-	78	15	14	27	6	-	6	17	27
Bulgaristan	988	365	1353	345	1008	235	237	516	265	197	188	150	188
Portekiz	20	4	24	-	24	6	10	4	-	-	8	5	7
Çin	26	3	29	28	1	16	2	8	11	1	5	1	8
Danimarka	14	14	28	-	28	4	2	8	-	-	3	6	5
Rusya	845	400	1245	440	805	347	255	243	107	34	196	143	365
Romanya	295	111	406	164	242	121	74	100	73	9	61	65	87
Sırbistan	15	19	34	7	27	5	3	7	2	-	3	1	9
Fransa	501	452	953	9	944	89	153	259	62	3	110	187	139
Felemenk	20	4	24	1	23	4	9	7	4	-	-	10	6
Karadağ	791	84	875	350	525	316	229	246	30	114	99	122	426
Norveç	1	1	2	-	2	-	-	1	-	-	-	-	1
Yunanistan	11327	3166	14493	238	14255	3747	3616	3964	1686	157	3600	1575	4309
Yekûn-ı umumî	23591	7365	30956	5063	25893	7554	7183	8854	4583	627	6843	3761	7777

⁸⁵ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 15, 52.

Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu

Tablo 20: İzmit Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılar] mahsus istatistik cedveli⁸⁶

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Arjantin	5	-	5	-	5	4	-	1	5	-	-	-	-
Almanya	25	2	27	-	27	-	17	8	-	-	1	2	22
Amerika	4	2	6	1	5	3	-	1	1	-	1	-	2
Avus-Mac.	57	29	86	69	17	20	15	22	5	15	18	2	17
İspanya	1	-	1	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-
İsviçre	1	1	2	-	2	-	1	-	-	-	-	-	1
İtalya	9	3	12	-	12	2	5	2	-	-	9	-	-
İran	60	17	77	75	2	9	30	21	19	2	2	-	37
Bulgaristan	26	7	33	17	16	12	7	7	10	1	5	-	10
Rusya	1	-	1	1	-	-	-	1	-	1	-	-	-
Romanya	5	3	8	2	6	1	-	4	-	1	-	-	4
Karadağ	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-
Yunanistan	63	16	79	3	76	14	33	16	25	3	7	1	27
Yekûn-ı umumî	258	80	338	168	170	65	109	84	65	23	45	5	120

Tablo 21: Kala-i Sultaniye Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe mahsus istatistik cedveli⁸⁷

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Avus-Mac.	2	3	5	5	-	-	-	1	2	-	-	-	-
İspanya	40	40	80	-	80	2	4	3	15	-	-	-	-
İngiltere	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-
İtalya	15	18	33	-	33	5	1	2	8	-	1	-	-
İran	2	4	6	6	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Bulgaristan	12	4	16	14	2	3	4	-	6	3	-	-	-
Danimarka	19	13	32	-	32	2	3	2	7	-	1	-	-
Rusya	3	3	6	6	-	1	-	1	-	1	-	-	-
Yunanistan	9	5	14	-	14	2	4	1	5	-	2	-	-
Yekûn-ı umumî	103	90	193	31	162	16	16	10	43	4	6	-	-

⁸⁶ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 27, 46. Lef 27 ile 46 arasında, yabancı sayısı bakımından uygunluk olmasına rağmen, askerlik ve meslek durumu ile ilgili sayılar uyuşmamaktadır. Bu nedenle tabloda lef 27 esas alınmıştır. Lef 46'nın altında, "Numunesine muvafıkdır fi 24 Mart sene 334 [24 Mart 1918]" ifadesi ile imza ve mühür bulunmaktadır.

⁸⁷ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 1, 21.

Nejdet Bilgi

Tablo 22: Karahisar-ı Sahib Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe mahsus istatistik cedveli⁸⁸

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği					
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
İsviçre	1	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Rusya	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Yunanistan	2	-	2	-	2	-	1	1	-	-	-	-	-	2
Yekûn-ı umumî	4	-	4	-	4	-	2	2	-	-	-	-	-	4

Tablo 23: Karesi Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılar] mahsus istatistik cedveli⁸⁹

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği					
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
Almanya	-	2	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Amerika	2	1	3	-	3	-	-	1	-	-	1	-	-	-
Avusturya	31	25	56	-	56	2	3	11	5	-	4	2	5	
Macaristan	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1
İspanya	1	2	3	-	3	-	-	1	-	-	1	-	-	
İngiltere	47	29	76	-	76	1	6	13	1	-	9	3	7	
İtalya	41	23	64	64	-	6	9	8	5	1	5	5	7	
İran	1	1	2	-	2	-	-	1	-	-	-	-	1	
Belçika	42	33	75	72	3	5	13	12	3	6	8	1	11	
Bulgaristan	14	7	21	-	21	5	2	2	6	1	-	-	2	
Rusya	58	33	91	90	1	7	13	9	3	7	9	-	9	
Romanya	1	-	1	1	-	-	-	1	-	-	1	-	-	
Sırbistan	3	3	6	-	6	-	-	1	-	-	-	-	1	
Fransa	8	7	15	-	15	-	2	2	-	-	1	-	2	
Karadağ	531	372	903	8	895	52	71	181	26	17	139	62	63	
Yunanistan	781	538	1319	235	1084	78	120	243	49	32	178	73	109	
Yekûn-ı umumî														

⁸⁸ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 23, 37. Lef 37'nin altında, "Kuyûda muvafik olduğu tasdik olunur fi 20 Şubat sene 34 [20 Şubat 1918]" ibaresiyle, imza ve mühür bulunmaktadır.

⁸⁹ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 22, 42.

Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu

Tablo 24: Kastamonu Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁹⁰

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükür [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Avusturya Macaristan	7	8	15	-	15	1	1	5	-	-	3	1	3
İngiltere	26	7	33	12	21	8	4	13	3	7	10	6	-
İtalya	31	14	45	-	45	4	14	11	7	-	14	8	-
Rusya	18	23	41	-	41	11	4	5	2	16	1	1	-
Fransa	29	-	29	-	29	11	8	10	8	-	19	2	-
Karadağ	14	-	14	-	14	2	3	9	-	12	2	-	-
Yunanistan	13	11	24	-	24	6	2	5	3	2	5	2	1
Yekûn-ı umumî	138	63	201	12	189	43	36	58	23	37	54	20	4

Tablo 25: Kayseri Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁹¹

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükür [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
İngiltere	52	17	69	34	35	5	20	18	7	2	9	11	14
Rusya	13	5	18	8	10	-	7	6	3	-	-	5	4
Fransa	65	29	94	75	19	9	19	22	6	11	12	12	6
Karadağ	5	-	5	-	5	1	2	2	2	-	1	1	1
Yunanistan	30	32	62	-	62	4	-	2	-	2	3	4	7
Yekûn-ı umumî	165	83	248	117	131	19	48	50	18	15	25	33	32

⁹⁰ BOA, *DH. EUM. ECB*, 17/39, lef 5, 74. Lef 74'ün altında 5 Mart sene 34 [5 Mart 1918] tarihi bulunmaktadır.

⁹¹ BOA, *DH. EUM. ECB*, 17/39, lef 20, 109. Lef 109'un altında, "Tasdik olunur. Fi 29 Mayıs sene 334 [29 Mayıs 1918]" yazısı ile mühür bulunmaktadır.

Nejdet Bilgi

Tablo 26: Konya Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁹²

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi			esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
Almanya	35	39	74	-	74	7	15	9	5	-	6	8	11	
Amerika	1	2	3	-	3	-	-	1	-	-	-	1	-	
Avus-Mac.	38	47	85	1	84	7	5	9	11	-	-	-	7	
Afganistan	1	-	1	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-	
İsviçre	5	4	9	-	9	-	3	1	-	-	-	4	-	
İngiltere	80	19	99	56	43	33	26	14	20	-	17	14	18	
İtalya	52	29	81	9	72	20	11	17	16	2	8	5	13	
İran	12	6	18	16	2	4	5	1	6	1	-	-	3	
Bulgaristan	6	4	10	6	4	2	1	3	4	-	-	-	1	
Çin	7	-	7	7	-	3	2	2	-	-	-	-	7	
Rusya	79	16	95	61	34	26	19	27	5	3	14	1	47	
Romanya	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-	
Sırbistan	5	3	8	6	2	2	-	1	-	-	1	1	-	
Fransa	74	20	94	42	52	30	20	28	13	3	18	16	25	
Felemenk	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
Karadağ	10	-	10	1	9	3	3	4	1	1	-	9	-	
Yunanistan	48	13	61	1	60	6	21	14	3	2	3	22	11	
Yekûn-um.	454	203	657	207	450	143	133	131	84	12	68	82	143	

Tablo 27: Kütahya Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁹³

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi			esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
Avus-Mac.	4	4	8	-	8	-	1	1	-	-	-	2	-	
İngiltere	2	-	2	-	2	-	-	2	-	-	-	-	-	
İtalya	13	9	22	-	22	3	3	3	5	-	2	2	-	
İran	1	-	1	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-	
Fransa	14	-	14	-	14	-	4	10	-	-	-	-	-	
Yunanistan	11	3	14	4	10	3	-	3	2	-	2	2	-	
Yekûn-ı um.	45	16	61	5	56	6	9	19	8	-	4	6	-	

⁹² BOA, *DH. EUM. ECB*, 17/39, lef 2, 76. Lef 76'nın altında, "Konya Vilayeti Polis Müdürlüğü" yazılı mühürle birlikte, "İşbu cedvel kuyûda muvafık olduğu tasdik olunur" ifadesi yer almaktadır.

⁹³ BOA, *DH. EUM. ECB*, 17/39, lef 19, 101. Lef 101'in altındaki mühür ve imzalı kısımda, "Kütahya merkezi ile livaya mülhak Uşak kazasında 333 [1917] senesi gayesine kadar beyanname vererek ikamet tezkeresi almak suretiyle tescil olunan ecânib'i hâvi cedveldir. Fi 17 Şubat sene 334 [17 Şubat 1918]" yazmaktadır.

Tablo 28: Mamuretülaziz Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe mahsus istatistik cedveli⁹⁴

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar				san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
Almanya	1	4	5	-	5	-	-	1	-	-	-	-	5	
İsviçre	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
Danimarka	-	3	3	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3	
Yekûn-ı umumî	1	8	9	-	9	-	-	1	-	-	-	-	9	

Tablo 29: Maraş Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁹⁵

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar				san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
Almanya	2	4	6	-	6	-	1	-	-	-	1	2	3	
Amerika	1	2	3	-	3	-	1	-	-	-	-	3	-	
İsviçre	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	
İngiltere	3	6	9	-	9	-	1	1	-	-	-	6	3	
İtalya	1	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	1	-	
Rusya	-	2	2	-	2	-	-	-	-	-	-	2	-	
Fransa	1	-	1	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	
Felemenk	1	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	1	-	
Yekûn-ı umumî	9	15	24	-	24	-	3	4	-	-	2	16	6	

⁹⁴ BOA, *DH. EUM. ECB*, 17/39, lef 4.77. Lef 77'nin altında, "Polis Müdüriyeti'nden verilen 24 Şubat sene 334 [24 Şubat 1918] tarihli cedvele mutabıktır. Fi 17 Mart sene 334 [17 Mart 1918]" ibaresi bulunmaktadır.

⁹⁵ BOA, *DH. EUM. ECB*, 17/39, lef 18, 39. Lef 39'un altında "İşbu üçyüzotuzüç senesi gayesine kadar Maraş livası merkez kasabasında beyanname almak suretiyle tescil ve ikamet etmekte olan ecânib miktarı bervech-i bâlâ olduğu tasdik olunur. Fi 6 Mayıs sene 334 [6 Mayıs 1918]" yazılıdır.

Nejdet Bilgi

Tablo 30: Menteşâ Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁹⁶

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Almanya	1	1	2	-	2	-	-	1	1	-	-	-	-
Avus-Mac.	3	2	5	-	5	2	-	1	3	-	-	-	-
İtalya	9	3	12	-	12	1	1	1	3	-	-	-	-
Fransa	7	10	17	-	17	-	1	2	3	-	-	-	-
Yunanistan	2	2	4	-	4	-	-	2	2	-	-	-	-
Yekûn-ı umumî	22	18	40	-	40	3	2	7	12	-	-	-	-

Tablo 31: Niğde Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁹⁷

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Bulgaristan	1	-	1	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-
Romanya	1	-	1	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-
Yunanistan	2	4	6	-	6	-	-	-	2	-	-	-	-
Yekûn-ı umumî	4	4	8	1	7	-	1	1	3	-	1	-	-

Tablo 32: Sivas Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁹⁸

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler
Almanya	5	1	6	-	6	-	2	3	-	1	3	-	1
Amerika	9	6	15	-	15	-	2	3	-	-	-	-	6

⁹⁶ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 17.

⁹⁷ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 16, 41. Elle hazırlanan ve sadece nüfusu bulunan devletlerin ismi yer alan lef 41'in altında, "İşbu cedvel kaydına muvafık olmağla tasdik kılındı. Fi 7 Şubat sene 334 [7 Şubat 1918]" ifadesi ile imza ve mühür bulunmaktadır.

⁹⁸ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 6, 40. Lef 40'ın altındaki bilgi ve onay ifadeleri şu şekildedir: "Dahil-i vilayetde teşyüz otuz üç senesi gayesine kadar beyanname vererek ikamet-i tezkere almak suretiyle tescil olunan ve düvel-i muhasama tebaasından olmaları hasebiyle dahil-i vilayete sevk olunan sıgar ve kübar bilcümle ecânib mikdarını nâtik cedvel olmağla tasdik olunur. Fi 6 Mart sene 34 [6 Mart 1918]. Sivas Polis Müdiriyeti Kısım-ı İdari Reisi (imza)"

Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu

Avus-Mac.	4	3	7	-	7	1	-	2	-	-	1	-	2
İsviçre	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
İngiltere	4	5	9	-	9	-	-	2	-	-	-	-	1
İtalya	11	4	15	-	15	5	1	3	1	-	3	-	5
İran	2	2	4	4	-	-	-	1	-	-	1	-	-
Bulgaristan	1	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Rusya	58	26	84	4	80	15	13	15	4	1	26	-	18
Fransa	7	5	12	-	12	-	-	2	-	-	2	-	1
Karadağ	2	-	2	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-
Yunanistan	5	4	9	-	9	1	1	2	-	-	1	-	3
Yekûn-ı umumî	108	57	165	9	156	23	21	33	5	2	37	-	38

Tablo 33: Suriye Vilayeti 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli⁹⁹

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek sair	meslekler
Almanya	8	11	19	-	19	-	1	9	-	-	1	5	1
Avusturya Macaristan	27	25	52	-	52	2	2	12	-	-	1	8	-
Afganistan	2	-	2	2	-	1	1	-	-	-	-	2	-
İspanya	14	7	21	-	21	-	3	3	-	-	2	3	1
İngiltere	3	-	3	-	3	-	-	3	-	-	2	1	-
İtalya	69	53	122	-	122	1	9	32	2	-	5	20	12
İran	305	197	502	268	234	26	46	118	21	1	84	6	62
Belçika	2	1	3	-	3	-	-	2	-	-	-	2	-
Bulgaristan	6	3	9	-	9	-	-	4	1	-	4	1	-
Çin	5	-	5	4	1	2	2	1	-	-	5	-	-
Romanya	3	3	6	-	6	-	-	2	-	-	1	1	-
Fransa	6	1	7	-	7	1	-	1	-	-	-	2	-
Yunanistan	130	78	208	-	208	-	12	67	2	3	47	15	8
Yekûn-ı umumî	580	379	959	274	685	33	76	254	26	4	152	66	84

⁹⁹ BOA, *DH. EUM. ECB*, 17/39, lef 7, 73. Lef 73'ün altında, "Sicil kaydına muvafık olduğu tasdik olunur. Fi 25 Şubat sene 334 [25 Şubat 1918]" ifadesi ile imza ve mühür bulunmaktadır.

Nejdet Bilgi

Tablo 34: Teke Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli¹⁰⁰

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar				san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
İtalya	-	3	3	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İran	14	10	24	1	23	6	1	2	1	-	7	1	-	
Romanya	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
Felemenk	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
Yunanistan	85	89	174	-	174	17	9	11	8	2	12	6	2	
Yekûn-ı umumî	100	103	203	2	201	23	10	13	9	2	19	8	2	

Tablo 35: Urfa Sancağı 1333 [1917] senesi ecânibe [yabancılara] mahsus istatistik cedveli¹⁰¹

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi		esnân-ı askeriyyeye dahil olanlar				san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
Almanya	3	5	8	-	8	-	-	3	3	-	-	-	-	
İsviçre	2	4	6	-	6	-	-	2	2	-	-	-	-	
İran	17	13	30	-	30	4	-	13	13	2	2	-	-	
Yekûn-ı umumî	22	22	44	-	44	4	-	18	18	2	2	-	-	

¹⁰⁰ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 25, 44. Lef 44'ün altında "Kuyûda muvafık olmağla tasdik kılınur. Fi 10 Nisan sene 334 [10 Nisan 1918]" ifadesi ile imza ve mühür bulunmaktadır.

¹⁰¹ BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 29, 43. Lef 43 elle hazırlanmış olup sadece nüfusu bulunan devletlerin ismi yer almaktadır. Altında, "Bâlâ-yı cedvelde muharrer olduğı üzere Almanya ve İsviçre ve İran tebaalarından yirmi iki zükûr ve yirmi iki inas ki ceman kırk dört nüfus Gayrimüslim mevcud olub defter mevcudunda mukayyid bulunduğunu mübeyyin işbu cedvel bittanzim haric-i kayd ecânib olmadığı şerh verilerek takdim kılındı. Fi 7 Mart sene 334 [7 Mart 1918]" ifadesi ile "kısm-ı idari reisi"nin imzası bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu

Tablo 36: Vilayet ve sancaklar itibariyle 1917 yılı yabancılar istatistiği

tâbiyeti	cinsi		yekûn	mezhebi			esnân-ı askeriyeye dahil olanlar			san'ât veya mesleği				
	zükûr [erkek]	inas [kadın]		müslim	gayri-müslim	birinci derece	ikinci derece	üçüncü derece	ticaret	ziraat	san'ât	serbest meslek	sair meslekler	
Adana	1144	539	1683	826	857	120	433	383	18	390	316	959	-	
Ankara	58	27	85	31	54	20	24	27	28	2	20	22	13	
Aydın	24473	20541	45014	347	44667	4220	4161	5488	481	1358	2236	4	5825	
Beyrut	3872	2433	6305	145	6160	1063	1098	1112	429	275	435	598	638	
Bolu	504	372	876	95	781	73	84	192	50	82	181	7	12	
Çatalca	114	75	189	29	160	15	28	34	30	7	19	-	20	
Edirne	1005	926	1931	147	1784	154	230	276	99	16	178	13	301	
Eskişehir	278	237	515	221	294	59	107	48	112	62	103	15	4	
Haleb	84	69	153	113	40	6	12	8	13	4	14	2	2	
Hüdavendigâr	283	251	534	52	482	46	50	95	40	38	60	9	22	
İç İl	13	16	29	-	29	4	1	3	2	-	1	-	8	
İstanbul	23591	7365	30956	5063	25893	7554	7183	8854	4583	627	6843	3761	7777	
İzmit	258	80	338	168	170	65	109	84	65	23	45	5	120	
Kala-i Sultaniye	103	90	193	31	162	16	16	10	43	4	6	-	-	
Karahisar-ı sahib	4	-	4	-	4	-	2	2	-	-	-	-	4	
Karesi	781	538	1319	235	1084	78	120	243	49	32	178	73	109	
Kastamonu	138	63	201	12	189	43	36	58	23	37	54	20	4	
Kayseri	165	83	248	117	131	19	48	50	18	15	25	33	32	
Konya	454	203	657	207	450	143	133	131	84	12	68	82	143	
Kütahya	45	16	61	5	56	6	9	19	8	-	4	6	-	
Mamuretülaziz	1	8	9	-	9	-	-	1	-	-	-	-	9	
Maraş	9	15	24	-	24	-	3	4	-	-	2	16	6	
Menteşe	22	18	40	-	40	3	2	7	12	-	-	-	-	
Niğde	4	4	8	1	7	-	1	1	3	-	1	-	-	
Sivas	108	57	165	9	156	23	21	33	5	2	37	-	38	
Suriye	580	379	959	274	685	33	76	254	26	4	152	66	84	
Teke	100	103	203	2	201	23	10	13	9	2	19	8	2	
Urfa	22	22	44	-	44	4	-	18	18	2	2	-	-	
Toplam	58213	34530	92743	8130	84613	13790	13997	17448	6248	2994	10999	5699	15173	

Sonuç

Osmanlı coğrafyasında kapitülasyonların da etkisiyle yabancı nüfusun dikkate değer bir yoğunlukta olduğu söylenebilir. Özellikle XIX. yüzyılda yabancı nüfusun artış kaydettiği de görülmektedir. XIX. Yüzyılın sonu ile XX. Yüzyılın başlarındaki yaklaşık on yıllık dönemde (1897-1907) yabancı nüfusta

önemli bir azalma söz konusudur. 1907-1914 yılları arasında yabancı nüfusta dikkat çekici bir azalma yoktur. Fakat Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi ve kapitülasyonları tek taraflı kaldırdığını ilan etmesi ile birlikte meydana gelen azalma, daha büyük boyutlarda olmuştur. Savaşın üçüncü yılında, yani 1917'de emniyet birimleri tarafından oluşturulan belgelere göre, 1914 yılında var olan yabancı nüfusun yarısına yakını ülkeyi terk etmiştir. Bu azalmada, sayısal olarak coğrafyadaki daralmanın da payı bulunmakla beraber, savaş şartlarının daha belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

1917 yılındaki yabancı nüfusun, on yıl sonra, yeni şartlarda çok az kayıpla varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Türkiye coğrafyası 1927 yılında, XX. Yüzyılın başındaki Osmanlı coğrafyasına göre daha küçüktür. Fakat yabancı nüfusun varlığını etkileyen şartlarda önemli değişiklikler olmuştur. Özellikle kapitülasyonların kaldırılmış olması, nüfus artışını engelleyen bir durumdur. Buna rağmen 86 bin civarındaki bir yabancı nüfus da az değildir.

1917 istatistiğindeki bilgiler, öncesi ve sonrası ile karşılaştırıldığında, yabancı nüfusun varlığını ve miktarını, savaş veya barış ortamının belirgin bir şekilde etkilediği görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

a. Arşiv Belgeleri

BOA, *Cevdet-Dahiliye*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet-Dahiliye*, No: 9982.

BOA, *DH. EUM. ECB*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Ecânib Kalemi*, Dosya 17, Vesika 39, lef 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111.

BOA, *ML. CRD*,

Dosya 20 Vesika 39.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Maliye Nezareti Ceride Defterleri*, No: 829.

b. Basılı Eserler

Arşiv Belgeleriyle 2005

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, Cilt I, Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı.

Çelebi 2002

Mevlüt Çelebi, "Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü (1923-1938)"; *Türkler*, C. 16, Ankara, 661-671.

Dardağan ve Hadimoğlu 2003

Esra Dardağan - Nimet Özbek Hadimoğlu, "Yerleşme ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme", *Yaşayan Lozan*, Ed. Çağrı Erhan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 503-724.

Gökçe 2010

Turan Gökçe, *1830-31 Sayım Sonuçlarına Göre Siroz (Serez) Kazası Müslüman Nüfusu*, (baskıda).

İlk İstatistik Yıllığı 1997

Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, Hazırlayan: Tefik Güran, Ankara: DİE.

İstatistik Yıllığı 1929

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı İkinci Cilt*, Ankara: İstanbul Cumhuriyet Matbaası.

- İstatistik Yıllığı* 1930 Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt*, Ankara: İstanbul Ahmet İhsan Matbaası.
- Karpat 2003 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Konan 2008 Belkis Konan, "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 57-1, 167-182.
- Küçük 1977 Cevdet Küçük, "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 7-8 (1976-1977), 185-224.
- McCarthy 1998 Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar Osmanlı Anadolusunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, Çev. Bilge Umar, Ankara: İnkılap Kitabevi.
- Memalik-i Osmaniye'nin* 1336 *Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, Dersaadet: Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi.
- MMZC* 3/2 1991 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, İctima Senesi 2*, 1. Cilt, Ankara: TBMM.
- Özger 2006 Yunus Özger, "Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı (1251/1835 Tarihli Nüfus Yoklama Defterine Göre)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 12/29, 239-266.
- Telci 2006 Cahit Telci, "Aydın Livası'nın Nüfusu Hakkında H.1261/M.1845 Tarihli Bir Defter", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXI-1 (Temmuz), 165-198.
- Toprak 1982 Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yayınları.